

V večnem mestu.

Spomini. Dr. Jos. Tominšek.

„Jutri odpotujem!“

Tako sem sklenil v petek opoldne, vročega 26. julija l. 1907., ko sem v preprostem hotelu („albergo“) blizu centralnega kolodvora v Rimu, končujoč svoj obed, obiral izmed sadja („frutta“) precej puhlo smokev. Ločitev mi ni bila lahka;

kajti v dobrem tednu dni sem se bil mestu toliko privadil, da sem se čutil skoraj domačega, a zanimivosti bi še bilo mnogo, mnogo, ki jih ni bilo mogoče niti z enim trenotkom pogledati, kaj šele študirati! In neprijetnosti le malo. Najbolj me je še jezilo, da je bilo sadje tu tako drago: dve črvivi hruški, trda breskev, dve mokasti smokvi za 80 centesimov — in to v tej vročini, ko telo koprne po sveži hrani. Pa kaj zato: ena malenkost napram mnogoštevilnim veličinam! Zdi se nam, da v tem večnem mestu postajamo i mi pritlikavci veliki, vsaj v toliko, da naše male potrebice ne glasujejo odločilno pri splošnih sodbah. Nekaj takega mi je šinilo preko misli in zadovoljno sem se lotil še druge, prav tako slabe smokeve, z iluzijo, da je ona tisti idealni sadež, ki sem ga bil užival v Napolju.

Napolj? Kaj je Napolj proti Rimu? Telo in oko nam očara Napolj, morda tudi srce, a Rim! Rim nam prevzame vso dušo! Telesnost zanj izgine, v Napolju velja ona največ. Prelestna lega in okolica napoljska silita človeka k uživanju, k nasladi, k ekstenzivnosti; Rim stoji skoraj izven prirode, je — tako se nam zdi — kar neodvisen od nje, je njen gospodar; znotraj mu tli velikanska sila, ki ne pozna ovir, ne telesa in zlasti ne duha . . . „Vdaj se, če ne te zdrobim“, tako pravi Rim; „Vdan sem ti in se ti klanjam, vesel tvojih bogatih darov“, tako pravi Napolj prirodi in njenemu zetu — človeštvu! Napolj uživa, Rim zapoveduje — to je velika formula razvoja teh diametralno si različnih mest. In: Napolj je otrok silne prirode, a Rim sin silnih ljudi — to je ključ k formuli njunega razvoja . . .

„Jutri odpotujem!“ — Jedva sem začel uživati sad spoznanja, pa moram iti! Koledar in dejanske razmere ženejo potnika dalje,

veselega, da nese s seboj vsaj nekaj spoznanja. Zavest: „Videl si Rim“ ga že sama ob sebi zadovoljuje; saj je istina: naj vidimo še toliko sveta in prehodimo še toliko mest in zgodovinskih krajev, vedno se oglašča tajna zahteva, da je treba videti še Rim! Kajti drugi kraji se kolikor toliko obnavljajo v raznih sličnicah, Rim je le eden! Kakor vsaka težnja vršiči v nekem uspehu, preko katerega postanejo želje manj načelne in zato manj strastne, tako doseže potovalec svoj višek, ko stopi v rimsko obzidje in premerja z lastnimi očmi najkolosalnejši dve svetovni stavbi: ob enem končiču mesta „kolosej“, na drugem cerkev sv. Petra. Prične se strmenje, gledanje, študiranje; dnevi hitijo mimo kakor ure in prehitijo nas rok odhoda.

Za slovo sem še enkrat posetil najimenitnejše kraje v mestu, da si vtisnem kar najnatančneje v spomin njih konture in značilne posebnosti. Zdaj sem se pa tudi zavedal, koliko še nisem videl; previhral sem torej še vse mesto in sem obračal svojo pozornost posebno na okraje blizu mestnega obzidja in blizu raznih mestnih vrat, najbolj proti vzhodu in jugu, koder se še ni prav vgnezdil moderni Rim z ravnimi ulicami in s hišami, kakršne so i pri nas v navadi v novih mestnih ulicah. Obhodil sem še precej zapuščena griča Aventin in Celij, obiskal otok v Tiberi in prestopil tudi prag več mestnih vrat, da vidim neposredno, kakšno je obližje mesta izven obzidja. — Proti večeru sem krenil na severni del mesta, poslavljat se od njega. Mimo Kapitolija sem prišel na živahni trg „Venezia“ in sem se šetal po širokem „Corso“ (Umberto I.) do važnega križišča „Piazza Colonna“, ko so baš luči prižigali. Vrvenje ljudstva na tem mestu me to pot ni zanimalo prav nič, obrnil sem se na desno v neznatno ulico „Crociferi“ in sem stal čez nekaj minut pred najlepšim vodnjakom rimskim, pred „Fontano di Trevi“.

Ta „fontana“ stoji ob južni steni palače „Poli“, zavzemajoč vso njeno širino, in je z ozadjem vdelana vanjo. Sredi stene stoji v dolbini mogočni Neptun, na levi mu boginja rodovitnosti, na desni boginja zdravja. Fontana sama sestoji iz vzorno izdelanih kipov različnih živali in stvorov, ki jim curlja voda iz raznih priprav, da se steka v velik basên. Kapljice so se blesketale v lučih. Pristopil sem, zajel vode v dlan in je izpil požirek; nato sem se obrnil proč in vrgel nazaj preko glave eno tistih težkih laških desetec v vodo. Ta požirek vode in ta dar sta običajno slovo iz večnega mesta, obenem pa zagotovilo, da se še vrnemo. Voda iz te fontane je baje najboljša

v Rimu; je li res ali ne, ne vem; kajti pil sem v Rimu edino njo in tudi njo le za slovo. V vročih mesecih naj se varuje vode za pijačo, kdor ni trden v želodcu. „Fontana di Trevi“ je potomka starega vodovoda „Aqua virgo“, ki ga je bil Agrippa l. 19. pr. Kr. iz Kampanje nad 20 km daleč napeljal v mesto. Pozneje ga je popravljala cesar Klavdij in papež Nikolaj I. je napeljal l. 1453. glavni odtok baš k naši fontani; isto vodo imajo tudi vodnjaki na trgih „Spagna“ (pod gričem Pinciem), „Navona“ (zapadno od Pantheonu) in „Farnese“ (pred Farnesko palačo, ne daleč od Tibere, blizu Sistovega mosta).

* * *

1.) Opravivši ta nalog pietete, sem mogel odpotovati. Vse drugače je pač v preteklih časih učinkovala beseda „odpotovati“ na potnika nego dandanes. Skoraj žal mi je bilo, da današnja prometna sredstva molče uničujejo vso romantiko ali vsaj idilnost potovanja in odpotovanja. Nekaj listanja po voznem redu („Orario“), spravilo treh srajc in dveh knjig — zdaj pa plačajmo račun v hotelu, vzemimo v roke vozni listek, ki ga imamo davno pripravljenega, in čez nekaj ur bomo vdihavali že toskanski ali kampanijski zrak, kakor pač hočemo. — Prvo poslopje, ki se ž njim seznanimo v kakem mestu, je kolodvor. Vsi so enaki, rimski nič drugačen kakor katerikoli v Berlinu, v Baselu, v Frankfurtu, v Pragi. V dimu, s hrupom, med premogovimi skladišči in prerivajočimi se tovornimi vlaki smo pridrdrali v Rim, oddrdramo iz njega. Kaj se briga današnji potnik za slavna rimska obzidna vrata „Porta del Popolo“, „Narodna vrata“!

„Porta del Popolo“! Tujec, ki je prihajal od severa — takih je bilo vedno največ — romar je koprnel, da bi zagledal ta lepa stara vrata, postavljena v visoko obzidje. Odtod pelje proti severu prastara Flaminijeva cesta, ki jo je zgradil cenzor Flaminius že l. 220. pred Kr., v ravni črti do Tibere. Čez reko je postavljen mogočen kamenit most, starorimski „pons Milvius“, zdaj Porte Molle (ali Milvio). Pri tem mostu se je za naše prednike začenjala bližina Rima; preden so stopili čez reko, so se okrepčali v dobrih tostranskih „osterijah“, ki jih zdaj posečajo rimski izletniki, potem so s svečanostnimi občutki stopili na most, katerega temelji so še starorimski iz prvega stoletja pred Kr., in se bližali in bližali mestu. Pač stoje ob cesti hiše, a to še ne more biti Rim, veliki Rim! Na levi strani se raztezajo griči (tu je zdaj mestni park, še ne-

izgotovljen), vile spremljajo cesto, a Rim še ni! Kar se zavije cesta malo na desno in impozantna „Porta del Popolo“ stoji pred nami. Da! tam onostran je večno mesto! Saj se vidi skozi široko odprtino vrat visoki obelisk na prostornem trgu (Piazza del Popolo) ob vratih in vidi se vrvenje ljudstva po glavnem „korsu“ (Corso Umberto I.), ki pelje naravnost proti jugu za obeliskom, kakor bi bil on kažipot; in če je jasen dan in če imamo dobre oči, vidimo čisto na koncu „korsa“ kot zaključek obzorja del zgradb na Kapitoliju! Tak pogled človeka prevzame.

Nalašč sem se bil enkrat peljal s cestno železnico izven vrat „del Popolo“, da bi si ob povratku v mesto mogel predstavljati vtisk, ki ga dobi potnik, bližajoč se mestu od te strani. Res, skoraj zavidal sem prednikom, ki so se tedne in tedne stiskavali po nerodnih vozovih ali brusili cestno kamenje, a naposled z mogočnim zadoščenjem srečne uspelosti velikega truda stali pred Rimom na tako reprezentativnem mestu! — Kaj je nasproti temu prvi prizor, ki se nam nudi, ko izstopimo na velikem centralnem kolodvoru („Stazione di Termini“)? Lepe moderne hiše se dvigajo nasproti kolodvoru in ravne nove ceste drže v pravilni vzporednosti (Via D'Azeglio, Via Cavour, Via Manin, V. Gioberti) doli v središče mesta. Vse je na prvi pogled lepo, moderno, pristno „rimskega“ — se nam zdi — ni tukaj nič. Seveda: če se pričnemo natančneje ozirati, če prehodimo kakih sto korakov v katerikoli ulici, potem se pojavi hitro zdaj tu, zdaj tam kak „rimski“ znak in te ulice nas peljejo celo naravnost v osrčje starega Rima. Kolodvor stoji pač tam, kjer se je najprej pričel razvijati „novi“ Rim izza l. 1870., ko je postal glavno mesto zedinjene Italije. Do l. 1907. je bil pri kolodvoru (vzhodno) ohranjen še največji kos prastarega „servianskega“ mestnega obzidja, postavljenega vsaj poltisoč let pr. Kr. Vpraša pa se, koliko tujcev je sploh pogledalo tisti 30 m široki in 15 m visoki nasip? Železniška uprava je brezobzirna; za postajo rabijo več tirov in nji na ljubo so proti jeseni l. 1907. pričeli razkopavati in odvažati zid, ki ga je, kakor poroča povestnica, oskrbel bajni kralj Servius Tullius.

Šele pri odhodu sem se zavedal tega nerimskega vtiska pri prvem pogledu s kolodvora v mesto. Kdor je količkaj znanec v Rimu, pa se bo pri izstopu s kolodvora ozrl tudi na desno stran, ne le naravnost. Na desni strani mole namreč iz raznega rastlinja in iz novejših stavb ostaline velikanskega Dioklecijanovega kopališča in odtod naprej proti severovzhodu se počasi dviga grič Kvirinal (Quirinalis), naseljen že v davni predzgodovinski dobi, domovje

Sabincev, ki so se združili s prvotnimi Rimljani (na Palatinu) v eno občino. Na Kvirinal se naslanja Monte Pincio, stari Mons Pincius, ki pa v zgodovini starega Rima ni imel pomena in niti pravega imena ne, a je bil vedno in je zlasti dandanašnji nekak rezerviran, plemenit prostor. Črta, ki si jo mislimo potegnjeno v smeri ulice „del Tritone“ in trga „Barberini“, deli oba griča. Kvirinal (in še bolj njega vzhodni sosed Viminal) je ves pozidan, izvzemši nekatere nasade, zlasti veliki park ob kraljevi palači; M. Pincio pa je še v precejšnjem obsegu viden kot grič in to zopet najlepše iz okolice ob vratih „del Popolo“, do katerih se razteza; mestno obzidje, ki je potegnjeno od teh vrat proti vzhodu, se zareže v grič.

S trga „del Popolo“ je pristop na Monte Pincio prekrasen. Grič je bil proti trgu prvotno precej strm; to strmino so porabili za tri terase, zvezane s stopnicami in okrašene s stebri, lopami in z vsem rastlinskim lepoticjem južnega podnebja. Vrhnja terasa je obenem vrh griča, ki nas pozdravlja že od daleč z bujnim zelenjem; vsa vzhodna stran obsežnega trga „del Popolo“ je namreč namenjena le dohodu na M. Pincio; zato je pa tudi dosežen efekt kakor malokje na svetu, posebno zvečer, ko se grič koplje v blesteče rumeni zarji. Nervozni mestni ropot je segal od nekdam tu semkaj ublažen; veliki politični in verski načrti se niso ukrepali v tem zatišnem, stranskem kotu mesta, dočim je često za to služil bližnji Kvirinalski grič, ne samo v starem veku, ampak od 16. stoletja dalje kot poletno bivališče papežev in zdaj kot kraljev dvor. Bojni krik se je pač razlegal včasih blizu njega; saj stoji mestno obzidje tik ob njem. A krik ni veljal njemu; kajti za prirodno krasoto se vojščaki niso borili; ampak veljal je mestu v celoti in središču gospostva in mogotstva. Ko so dne 20. septembra 1870. leta zedinjeni Italijani stali pred Rimom, je idilni M. Pincio slišal, kako so se razpokavale bombe, ki so jih metali celih pet ur v mesto; a njemu se ni zgodilo nič; topovi so bili namerjeni drugam. In ko so naposled vojaki korakali v mesto skozi vrata, ležeča v njegovem okrilju („Porta Pia“), je pač slišal, kako so nazdravljali prvemu italijanskemu kralju Viktorju Emanuelu, a nanj ni mislil nihče; čete so šle mimo njega. Spominja pa na ta dogodek ulica, ki pelje od vrat „Porta Pia“ v mesto in naravnost na Kvirinal: imenovali so jo „20. september“ („Venti Settembre“) in po tem vzoru je nastalo še več ulic tega čudnega imena drugod po Italiji.

Ob hrupu in prevratu torej nihče ni mislil na Monte Pincio in velika zgodovina se nikoli ni vršila na njem. A malo človeško

življenje s hudimi bolečinami, pritlikavskimi le v razmerju napram vesoljstvu, in s sladkimi strastmi, nepomembnimi le pri uživanju velikih političnih in vojaških uspehov, to se je umaknilo z velikega javnega pozorišča sem v sredimestno prirodo, uživati in se jokati. Velik umetnik življenja, starorimski bogataš Lucullus, je imel tu svoje čarobne vrtove in je hodil sem uživati in počivati, kadar se je naveličal vojske z mečem in z jezikom. In propala krasotica Messalina, brezstidna žena slabiča cesarja Klavdija (Claudius), je te tihe vrtove napolnjevala z razkošno nesramnostjo... Prišli so drugi časi; divji narodi so besneli ob Rimu, a iskali so le trdnjav in bogastva; kaj so jim bili mirni, tihi vrtovi, mična jezercja, umetno gojeno grmičje! . . . A za njimi so prišli drugačni zmagovalci sveta, tihi in vdani; ti so se udomačili na griču: bili so avguštinci, ki so imeli svoj samostan poleg cerkve S. Maria del Popolo; v njem je bival mesec dni l. 1510. ali 1511. tudi avguštinec Luther. Samostanska last je bil tudi M. Pincio. Samostan je zdaj izvečine podrt, omenjeno cerkev pa, ki stoji takoj ob vzhodni strani vrat „del Popolo“, hodijo mnogoštevilni tujci ogledovat, posebno zaradi krasne kapele „Chigi“, ki jo je zasnoval Raffael kot stavbo in načrtal zanjo prelepe mozaike v prelestnem tedanjem slogu, združujočem krščanske motive z antičnimi.

Zdaj je Monte Pincio javno šetališče („Passeggio pubblico“) v vseh višjih svojih delih in ob mestnem zidu; kar ga je nagnjenega proti mestu, ta je pozidan in preprečen z ulicami. Šetališče je staro že sto let in zato res vsestranski razvito; zlasti proti večeru se tu radi zbirajo Rimljani, vobče le boljši sloji in zlasti taki njih zastopniki, ki jim že preseda šetanje le med ljudmi doli na „korsu“. Saj je res prijetno najprej se pomešavati po vrvenju na „korsu“, ki je najživahnejši na nasprotnem, južnem koncu, potem pa se izmotati iz ljudi in vdihavati prostejši zrak na severnem koncu „korsa“, na trgu „del Popolo“, in naposled še kreniti na desno in se ustaviti na gorenji terasi Pinciovega griča. Sicer je treba pripomniti, da se Italijan počuti na višku zabave obično le v veliki družbi; sentimentalno, globoko uživanje prirodne krasote, ki se mu vdajamo mi, ne prija njegovemu temperamentu. Zgrabi ga tudi ta, to je istina, a ne pride mu na um, da bi jo cele ure, morda molče ali celo sam — užival! Za izpremembo, da! Zato opazujemo na zimskem „korsu“ kljub bližini Pinciovega griča v prvi vrsti isto kakor povsod drugod v Italiji: ljudstvo se ne naveliča hoditi po tisti ulici gori in doli, ne prehodi niti cele ulice, ki je vendarle dolga poldrugi

kilometer, ampak samo južno polovico (do trga „Colonna“). Le redki so tisti, ki pridejo do obeliska na trgu „del Popolo“, in še manj jih je, ki se odločijo za Monte Pincio. Ko sem ob krasnem popoldnevu in še lepšem večernem mraku pohajal po njegovih drevoredih in opazoval številne doprsne kipe raznih slavnih mož iz stare in nove zgodovine, me je srečavalo tu razmeroma malo ljudi. Največ jih je bilo pri kavarni sredi nasadov; in na robu terase je stala vedno gruča — tujcev, občudujoč razgled; prostor ni dovolj visok, da bi se mogle pregledati, izvzemši bližnjo okolico, podrobnosti v mestu; zato pa stopajo tem bolj v ospredje prve znamenitosti: kupola sv. Petra se dviga nad vso okolico s svojo veličastnostjo; izrazito gospoduje med malimi sosedi palača na Kvirinalu in za njim v ozadju se ostro začrtavajo v obzorju konture novih stavb na Kapitoliju ter cipres na Palatinu. Sv. Peter — Kvirinal — Kapitolij in Palatin, trije znaki treh dob! Treh? Morda so vse tri samo ena? Zamislimo se, znak, da smo tujci . . .

Naravni podaljšek nasadov na M. Pincio je onkraj obzidja velik kompleks poslopij, kipov, drevoredov, trat, ribnikov in drugih mikavnosti, ki se v svoji celoti imenuje „Villa Borghese“, zdaj nepotrebno prekrščena v „Villa Umberto I.“ Izdelava se (in je zdaj morda že izgotovljen) v njo neposreden pristop s Pinciove terase preko obzidja po lepem viaduktu. Jaz sem šel v njo po navadni poti: ven čez vrata „del Popolo“ in takoj na desno ob zidu (Via delle Mura) skozi krasen portal pod visoko drevje. „Villa“ je jako obsežna, tako da se tu res lahko razhodimo; vsak korak nas čaka kako iznenadenje: vodometi, kapelice, posnetki antičnih stavb in slavolokov, jame, potem naenkrat kravarna (vaccheria), kjer se dobi sveže mleko, povsod se zeleni južno rastlinstvo, izkratka, dovolj izpremembe. In naposled, na vzhodnem koncu še slavni muzej Borgheski v takozvanem „Casino“. — Vsa ta skupina je od l. 1902. javen park, ki ga je kupila država in ga podarila za takega Rimu. Očita se mestu, da so pod njegovo upravo postali nasadi precej zanemarjeni; jaz tega ne morem presoditi, a reči moram, da so se mi zdeli prav samotni. Pestunje z otroškimi vozički so me srečavale; le pred muzejem, katerega galerija slik med rimskimi zaostaja edino za vatikansko, sem naletel na gručo tujcev s ciceronom. Za povprečnega Rimljana je ta vila že predaleč in za mestno upravo morda tudi; zato se odriva tu sem tisti nakit, ki kje drugje nima prostora. Dobro se še spominjam, kako so pisali l. 1904. nekateri listi, da je nemški cesar spravil Rim v zadrego, podarivši mu kip

Goethejev. Mestni očetje so preudarjali, kam ga naj postavijo, da ne bi bil užaljen darilec in da bi se ne spotikal narodni ponos italijanski. In umestili so Goetheja tu semkaj, ob križišče potov blizu omenjene kravarne. Posetniki muzeja in tisti, ki vstopijo v „villo“ od juga, skozi Pincianska vrata (ne od zapada skozi vrata „del Popolo“), prihajajo vsekakor mimo njega. Spomenik je sicer res lep. — No, in podobno so se odrezali Rimljani leto pozneje (1905), ko jim je bil podarjen Francoz Viktor Hugo. Postavili so ga v to „villo“, samo malo više, pod nasade, ki obdajajo majhno jezerce. — Precejšnja raznoličnost že v prvotnem načrtu te „ville“, ki si jo je uredil s prav umetniškim okusom v 17. stoletju kardinal Scipio Borghese, pač pripušča, da se na tem obsežnem prostoru umeščajo predmeti, ki niso med seboj v nikakršni zvezi, a prevelika pestrost bo nastala, če se bodo baš tu postavljali spomeniki vseh vrst. Vsekakor se še namerava na tem mestu posvetiti spomenik kralju Umbertu; na ta račun so tudi že zdaj „Villo Borghese“ oficijalno preimenovali v „Villo Umberto I.“

Po solnčnem zahodu se „Villa Borghesa“ zapre; v takih predmestnih šetališčih bi v temi itak ne bilo varno in Italijanu, ki se hoče izprehajati, niti na misel ne pride, da bi ob tem času v kakem takem kraju iskal hladila in razvedrila. Temu služi „korso“! Še tisti obligatni parčki, ki se v naših krajih radi zatekajo v diskretno temo alej in stranskih kotičkov, se čutijo na „korsu“ ali vsaj v njega bližini najbolj „sami med seboj“. Kdo bo v taki množici pazil na dvojico!

(Dalje prihodnjič.)

Med žitom in klasjem.

Med žitom in klasjem je svetla noč
in polna je tajnega krasa —
kako tvoj poljub in objem je vroč,
devojka ti vitkega stasa!
Prelepo je polje, cvetočih oči,
in vonj omoten iz klasja dehti,
po njivah se mesec razliva —
a zaljša in slajša je deklica živa,
kot zvezda med žitom se vsa blešči.
In cvet se ji poljski globoko klanja
in božje oko strmé nad njo sanja.

C. Golar.

V večnem mestu.

Spomini. Dr. Jos. Tominšek.

(Dalje.)

2.)

ečno mesto sem imel že davno za seboj, ko so mi stali prizori z rimskega „korsa“ še vedno živo pred očmi. In še zdaj vzamem večkrat v roke pregleden načrt rimskega mesta, ki sem ga kupil pri prodajalcu časnikov in aktualnih brošur na oglu ceste Cavour in trga Esquilino. Za orientacijo po mestu izprva tega načrta nisem mogel prav spretno rabiti, ker je urejen na italijanski način, baš nasprotno nego naši načrti in zemljevidi: zgoraj je jug, spodaj sever, na levo vzhod in na desno zahod. Sila všeč pa mi je bil načrt zato, ker so vse glavne stavbe na njem narisane v pravi podobi, kakor na majčkeni razglednici. Kako izrazito se prikazuje „korso“ od severnega konca, kjer se na vsaki strani začneja z Marijino cerkvijo (S. Maria in Monte Santo ter Chiesa de Miracoli), pa doli do trga „Venezia“ na severnem vznožju Kapitolija! Omenjeni cerkvi sta si popolnoma enaki, po pročelju, kupoli, po zvoniku na oglu; obe sta po zasnovi (iz XVII. stol.) proračunjeni nalašč za ta prostor. V trikotniku ž njima stoji že navedeni obelisk na trgu „del Popolo“ kot mejnik „korsa“ proti severu, postavljen v sredo med štiri leve, ki bruhajo vodo iz žrela; cesar Augustus ga je leta 10. pred Kr. postavil božanstvenemu solncu na čast v „velikem cirkusu“; papež Sikst V. ga je konec XVI. stol. premestil sem in na vrhu tega nekdanj poganskega spomenika se zdaj blesti mogočen križ v višini 36 m.

Ako krenemo po „korsu“ proti jugu in se ozremo na desno v cesto „de' Pontefici“, vidimo še drug pomnik na mogočnega cesarja Avgusta, njegov „mavzolej“, kjer je bil pokopan on in skoraj vsi njegovi nasledniki do cesarja Nerve. Iz enostavne okrogle stavbe, ki je še ohranjena, si težko predstavljamo prvotno lepoto in mogočnost tega grobišča, onda obdanega z lepimi nasadi; poslopje samo je bilo zvrha pretvorjeno v vrt s cipresami. V srednjem veku je služilo za trdnjavo; kar je bilo tu umetnin, se je odneslo drugam; izmed dveh obeliskov, ki jih je Augustus postavil sem, so prenesli enega pred zdaj kraljevo palačo na Kvirinalu, enega pa pred prelepo

Marijino cerkev na Eskvilinu. Oba sta prava dika svojima sedanjima prostoroma.

Do tukaj „korsò“ še ni kaj živahen; stopimo pa le še nekaj korakov dalje, kjer se izteka vanj od leve prečna ulica „delle Croce“, in že postane položaj drugačen. Od vseh strani prihaja in se privaja elegantni ženski svet, bodisi cvet, sad ali šiška, in to celo ob dopoldanskih urah: v cerkev gredo rimske signore in signorine! Tu na desni namreč stoji odzunaj razmeroma neznatna, znotraj bogato opremljena cerkev „S. Carlo al Corso“, kamor hodijo te dame razkazovat svojo pobožnost na isti način kakor svoje klobuke in čeveljčke. Ne morem drugače reči; kajti vsakdo mora biti, vsaj v prvem trenutku, ogorčen, videč, da dere ta ženščad sem le zato, ker je moderno, obiskovati to cerkev, kakor je moderno, posečati „korso“. Cerkvá je v Rimu povsod dovolj — okrog 380 jih je menda — krasnih in umiljenih, da človeka nehote dvigujejo k pobožnim čutom; a taka dama se bo mimo petindvajsetih cerkvá peljala baš k temu sv. Karlu, ker je ob korsu in ker je to moderno... Opazoval sem celo, da so kake ženskice prikoketovale do te cerkve; vstopile so v njo za nekaj minut in potem koketovale nazaj doli proti lepi palači Ruspoli (na desni) in Bernini na levi, blizu katere je (na Silvestrovem trgu) glavni poštni in brzojavni urad, v poslopiju nekega nekdanjega samostana; morda tam čaka pismo poste restante . . .

Mičnejši povod privablja občinstvo k neki drugi cerkvi, k prav skriti „S. Maria della Pace“, južno od Umbertovega mosta blizu trga Navona. Okrog te cerkve postopa ob dopoldanskih urah skoraj vedno precej starih ženpic in mladih deklet; s kritičnim očesom presojuje razne parčke (stare in mlade), ki se privajajo od vseh strani. Navada je namreč, da se udeleži vsak novoporočeni par baš v tej cerkvi prve maše v svojem zakonskem stanu.

Najživahnejši je „korso“ v južni svoji tretjini, ki se začinja pri trgu „Colonna“; najzagrizenejši šetalci, posebno pravi mestni frkolini, se spuščajo na severno stran sploh samo do tega trga. Tod zavlada včasih prava zmešnjava, ker se morajo skozi brezposelno množico prerivati v ta kraj, poln prodajalen, tudi ljudje, ki imajo dovolj posla, in krošnjariji sitnarijo od vseh strani. Ta del ceste spominja na berlinsko Friderikovo cesto, samo da se v Berlinu promet vrši redno (na desni gori, na levi doli), tu pa kakor pač prilika nanese. Lahko si predstavljamo, kaka gneča in kako vpitje nastane ob času rimskega karnevala, ki se razvija baš tu! Sam ga (v juliju!)

seveda nisem videl. — Trg „Colonna“ (steber) je imenovan po 30 m visokem stebru starorimskega cesarja Marka Avrelija, ki stoji na njega zapadnem delu. Tu sem zvečer poslušal vojaško godbo, po dnevi študiral reliefe, ki se vijejo okrog stebra in v sliki prikazujejo vojske omenjenega cesarja z Germani. Mikalo me je tudi, da bi zlezal na vrh; sredi okroglega stebra peljejo namreč stopnice prav do viška, kamor je papež Sikst V. dal postaviti kip apostola Pavla; a poraba teh stopnic ni dovoljena, ker se je menda bati, da bi se steber ne zrušil.

Mimo Markoavrelijevega stebra se pride z nekaj koraki, proti zapadu na desno, na trg „Monte Citorio“, katerega severno stran zavzema italijanska državna zbornica („Parlamento“ ali „Camera de' deputati“), stara palača, pred katero je tudi postavljen star obelisk. „Grič“ Citorio, ki na njem stoji parlament, je pravzaprav umeten; tu so se namreč pri pobožanstvovanju (apoteozi) sežigala trupla rimskih cesarjev; iz ostankov priprav, pepela itd. se je nakopičil pravcat griček. Oni obelisk pa je bil prinesel cesar Augustus iz Egipta, da je služil — visok je 25 m — kot kazalec ogromne solnčne ure nekoliko pod palačo Ruspini.

3.) Nadalje proti jugu si sledijo na „korsu“ palača za palačo; najvažnejša je „Palazzo Doria“ z dragoceno galerijo slik („Galleria Doria-Pamphilij“). Današnji „korso“ se na jugu končava pri trgu „Venezia“, starorimska „Via lata“, ki se vobče krije s „korsom“, pa je peljala tik pod Kapitolij čez ta trg, ki je osrčje današnjega mesta, njega prometno središče in izhodišče na vse strani. S tega trga je za novinca orientacija najlaglja. Na njem je končna postaja cele vrste prog električne cestne železnice: k Sv. Petru, k Angelskemu gradu, k Pantheonu, na pošto, na kolodvor, k Lateranu, k Sv. Pavlu — t. j. začeni z zapadom (Sv. Peter!) preko severa (pošta!) okrog v vseh smereh. Dokler čakamo primerne voza, nam na tem trgu ne bo postalo dolgčas; kot Avstrijci si bomo pač najbolj ogledovali palačo „Venezia“, ki tvori zapadno stran trga. Ta palača, z manjšim prizidkom (Palazzetto Venezia) proti Kapitoliju, je namreč avstrijska last in v njej je nastanjeno avstrijsko poslaništvo pri rimski kuriji. Poslopje je kolosalno, enostavno masivno, brez posebnega nakita, z bolj redkimi okni, kakor kaka trdnjava, sploh v slogu florentinskih palač. Kardinal Barbo (kot papež Pavel II.) je začel stavbo okrog leta 1450.; vsa obstoji iz temnega kamena, ki so ga vzeli iz rimskega „koloseja“. Zato si ogleduje stavbo tudi starinoslovec s posebnim spoštovanjem. Papež Pij IV. je palačo podaril benečanski

republiki in z Benetkami vred jo je leta 1797. dobila Avstrija, ki jo ima še zdaj. -- Na nasprotni strani trga si je dogradila baš lani zavarovalna družba „Assicurazioni Generali Venezia“ blestečo moderno palačo, spodaj s svetovno znano kavarno „Faraglia“; ob lepih poletnih večerih, zlasti kadar se luna dviga izza Kapitolja, v katerega senci sedimo, in nalahno igra godba, moramo tu malo posanjati pri črni kavi ali sladoledu, ki se nam pretvarjata v nektar in ambrozijo, ob kontrastujočih vtiskih, mogočnih tako, da se, pozabivši sedanost, za trenutke čutimo brezčasne.

Zadaj za to asekurančno palačo stoji cerkev „Najsvetejšega imena Marije“ (S. S. Nome di Maria), postavljena v zahvalo za poraz Turkov pred Dunajem leta 1683. V starem veku pa je tu in deloma na prostoru bližnjih poslopij stal tempelj, ki ga je posvetil cesar Marcus Aurelius slavnemu svojemu predniku Trajanu. Odtod naprej proti jugu tik pod severovzhodno pobočje Kapitolja se je v starem Rimu raztezalo tržišče „Forum Traiani“, skupina najlepših stavb, kar jih je imel razkošni Rim. Mogočni rimski cesarji niso poznali ovir časa, prostora in denarja! Da je dobil Trajan primeren prostor za svoje tržišče, je dal prekopati sedlo med Kapitolijem in Kvirinalom, celih 30 metrov globoko; tako je dobil stavbišče, po 200 metrov dolgo in široko. Umestil se je na ta prostor obsežen trg („forum“ v ožjem pomenu), obdan z dvema vrstama stebrov, nadalje krasna dvorana (bazilika), pred njo velikanski steber kot glasnik Trajanove slave in naposled že omenjeni Trajanov tempelj. — Ta krasota je izginila že davno. Stari „forum“ pokriva nekaj nepravilnih ulic s precej revnimi hišami — slavna in bedna Italija! — o Trajanovem templju ni skoraj niti sledu; goli prostor stare „bazilike“ je vendar vsaj za tretjino odkrit, spodnji deli lepih stebrov, ki so nosili streho, so še v precejšnjem številu ohranjeni in stoje tam, kjer so stali pred 1800 leti. A kot ena izmed prvih znamenitosti rimskih se dviga pred baziliko omenjeni osamljeni „Trajanov steber“ visoko v zrak, skoraj še neokrnjen v svoji mogočni širini in tridesetmetrski višini, kakor bi ga ščitil kip sv. Petra, ki izza XVI. stol. zavzema mesto, kjer se je prvotno blestel — Trajanov kip. V njem so, kakor v zgoraj opisanem Marka Avrelija, znotraj stopnice, ki peljejo do vrha in so s posebnim dovoljenjem pristopne. Okrog površja pa je potegnjen dolg trak reliefov s poltretjim tisočem podob, ki slikajo Trajanovo vojsko z Dakijci. V podstavku je Trajanova žara, zdaj tudi pristopna.

Le-ta steber je izmed vseh naprav na celotnem Trajanovem tržišču skozi vsa stoletja ostal odkrit; vse drugo se je sesulo ali

pozidalo. Tudi kolikor je „bazilike“ vidno, je izkopana iz tal tako, da je tlak današnjega trga „Piazza del Foro Trajano“ precej višji, nego je marmornati tlak „bazilike“. Star napis izpričuje, da je za dobitvev prostora bilo prvotno izkopane toliko zemlje, kolikor je Trajanov steber visok. — Trajanu se pripisujejo tudi obširni razvaljeni kopališki prostori, ki so znani pod imenom „Titove toplice“ („Terme di Tito“); ležijo pa med kolosejem in Eskvilinom in na njih ozemlju je jako stara cerkev „Sv. Petra v verigah“ (S. Pietro in Vincoli). Cerkev je namreč, kakor se poroča, bila postavljena (leta 442.), da se shranjujejo v njej verige, v katere je bil vkovan sv. Peter. Tujci posečajo cerkev v prvi vrsti zaradi Michelangelovega spomenika papežu Juliju VI. z veličastno upodobljenim, mogočnim Mojzesom.

Vzhodno od „Trajanovega tržišča“ so se v starem času vrstile lepe reprezentativne stavbe, sama tržišča z bazilikami, templji in stebrišči. Stikoma s Trajanovim je stalo Avgustovo, dalje proti vzhodu Nervovo in za njim Vespazianovo, že onostran Cavourjeve ceste; najstarejše, Julija Cezarja, je stalo pred Avgustovim, neposredno pod Kapitolijevim vznožjem. Ves ta okraj je že davno gosto pozidan, preko vseh teh tržišč pelje dokaj čedna ulica „Alessandrina“, a na levo in desno in povprek so izpeljane različne druge ulice z večinoma starimi, grdimi, umazanimi hišami; na raznih oglih se zbirajo ohlapne babure pri vodovodni pipi, ki se izteka za več hiš na planem prostoru; napeljava v hiše in posamezna stanovanja bi bila predraga! — Vsa staroveška krasota je pokopana za veke. O Vespazijanovem tržišču sploh ni pravih sledov, o Julijevem pričajo le kosi obzidja, o Nervovem vsaj dva podrti stebra. Največ so odkrili Avgustovega ob križišču ulice „Bonella“ z Alessandrinsko; vzhodno obzidje je še dobro ohranjeno in trije korintski stebri nam dajo malce slutiti, kakšno je bilo svetišče „Marta Maščevalca“ („Mars Ultor“), katerega marmornati tlak leži sedem metrov pod sedanjim. V tem svetišču je bilo v starorimski dobi nakopičeno silno bogastvo; v kletih je bila namreč shranjena vojaška blagajnica („aerarium militare“). — Umetniške dragocenosti so seveda izginile davno vse.

4.) Po teh ulicah sem hodil semintja, ko sem bil namenjen na Kapitolij (zdaj Campidoglio). Tla bodo odkrila še marsikaj, kar počiva mrtvo v tej z zgodovinstvom prepojeni prsti. Vrnil sem se na trg „Venezia“, ker je odtod najlepši dostop na Kapitolij. V jugozapadnem kotu trga pelje pot po ovinkih ozkih ulic polagoma kvišku, dokler se ne pride do širokih, izborna narejenih stopnic po precejšnji strmini.

Šele tu se razkaže Kapitolij v svoji obnovljeni lepoti; odspodaj s trga ali vzdolž s korsa ovira pogled zlasti omenjeni „Palazzetto Venezia“, ki ga je, če sem prav poučen, italijanska vlada nedavno kupila od Avstrijcev. da ga bo podrla in tako odprla pogled na Kapitolij ali pravzaprav — za to gre Italijanom v prvi vrsti — na velikansko zasnovan spomenik Viktorju Emanuelu, ki ima biti kot dika starega Kapitolija znak prerojenega „rimsko-“ italijanskega kraljestva in moderen simbol moderne italijanske mogočnosti, da se bo ponosno merila s starorimsko. Slava in beda! Pod Kapitolijem vlada, izvzemši trg „Venezia“, pravo uboštvo; ves severovzhodni del griča, od vrha doli v podnožje pa naj zavzema neproduktiven spomenik silnih dimenzij in nečuvvene dragosti. Današnji Rimljan bi rad posnemal starega Rimljana; a temu je bilo na razpolago bogastvo vsega sveta, mrtvo in živo, v naših stoletjih pa mora ljudstvo biti veselo, da ima kaj jesti, in bogataši, kolikor jih je, nalagajo svoje milijone rajši v bankah nego v svetlem marmorju kakega kraljevega spomenika. In naposled: rimski vladarji, od Cezarja preko Trajana in Hadrijana doli do Konstantina in še dalje so si oskrbeli in — plačali tiste svoje ogromne spomenike — sami; v naših stoletjih to ni v navadi. Ker pa bi se novi, zedinjeni narod rad ponašal tudi z lastnimi stavbami, ne le z ohranki iz preteklih dob, govorečimi le o pretekli slavi, zato se je zasnoval v spomin kralju zedinitelju nekak naroden spomenik, ki bi naj pričal, da premore današnja Italija tudi v tem oziru toliko kakor stari Rim. Da je tekma tem očitnejša, se je pri spomeniku Viktorju Emanuelu († 1878) uveljavil staroklasični slog. — S slavo se je pričelo, a bedo je prineslo. Leta 1885. so začeli s stavbo, odkupili so prostor zanj, celo n. pr. frančiškanski samostan, so gradili in gradili, dovažali beli marmor, edini zanj dopuščeni material, a danes, ko se bliža že petindvajsetletnica stavbe in je potrošenih že dvajset milijonov lir, se ne da niti proračuniti, kdaj bo spomenik končan. Mnogo se zabavlja po listih zaradi nepotrebnih stroškov, zaradi neprevidno sklenjenih pogodb in zaradi zaspanega grajenja. Pripetilo se je baje večkrat, da so morali stavbo prikriti za cele mesece, ker ni bilo več marmorja; tvrdka pa, ki ga dobavlja, se je sklicevala na pogodbo, po kateri je določena množica kamena bila v istini že dobavljena. Zdaj so bili delavci brez dela in bi seveda ne molčali, ko bi tudi ne bili Italijani!

Učinkovit bo spomenik vsekakor; to lahko spoznamo z razglednic, na katerih je vsa stavba že davno dovršena(!). Kadar se

„Palazzetto Venezia“ podere in kadar bo spomenik stal, potem bo rimski „korso“ na vsako stran zaokrožen. Vendar se sodi, da bi se isti učinek dal doseči ceneje in hitreje. — Gradnja spomenika je zdaj kriva, da je severovzhodni konec, t. j. najvišji del Kapitolija, le deloma pristopen in da je na to stran skvarjen razgled. Že ko ubiramo navedene široke stopnice, nas moti na levi pogled na prozajske zidarske priprave in nas jezi, da si zaradi njih ne moremo prav predstavljati, kako je učinkoval lepi Junonin tempelj, ki je tu stal; saj je tudi cerkev „S. Maria in Aracoeli“, ki zavzema kolikor toliko prostor tega poganskega svetišča, vsled nove gradnje potisnjena v kot. Gradnjo izgubimo šele izpred oči, ko stojimo na vrhu stopnic med kipoma Dioskurov (s konjem) na levi in desni in imamo pred seboj štirikotni Kapitolijski trg („Piazza del Campidoglio“), ki je odprt le na severno stran, proti našim stopnicam.

Stojimo na rimskem „Gradu“. Pelje nanj od severne strani v zložnih serpentinah, desno od naših stopnic, tudi vozna cesta med lepimi nasadi, za starinoslovca zanimiva zato, ker je tudi tu še ohranjen kos prvotnega („servijanskega“) obzidja. Sedaj nepristopne so lepe stare stopnice, ki peljejo vzporedno z onimi širokimi naravnost do omenjene Marijine cerkve na Kapitoliju. Na vrhu med stopnicami imajo v kletkah volkuljo in jastreba, v spomin na ustanovitev Rima. — „Kapitolijski trg“ je nekako zravnano sedlo, visoko le 30 metrov, in leži med severnim vrhom (50 m), kjer je stalo Junonino svetišče, in med južnim vrhom, ki ga je dičil prekrasni Jupitrov tempelj, versko središče starega Rima. — V srednjem veku je izgubljal Kapitolij svoj pomen, ko se je vse mesto decentralizovalo, ko so strateško važne postajale točke ob robu mesta in si je zlasti papeštvo za svojo rezidenco in za središče svoje uprave izbralo dele Rima, ki so od Kapitolija dokaj oddaljeni (Lateran!) ali so stali prvotno pravzaprav celo izven Rima (Vatikan!); za zgodovino cerkve sila važna cerkev sv. Pavla stoji, kar kaže že njeno ime, še sedaj sploh izven rimskega obzidja: „S. Paolo fuori le mura“. — Zato so propadale stavbe na Kapitoliju, hrib je postal zapuščen, koze so se pasle po grmovju, ki je raslo po njem. „Kozja gora“ (Monte Caprino) se še zdaj imenuje njega jugozapadni del, ki je kot najzložnejši bil tudi najbolj pripraven za kozjo pašo. Ta del je še dandanašnji dokaj tih in miren; tu stoji palača Caffarelli, sedež nemškega poslanika, zadaj za njim v lepem vrtu nemški arheološki institut in bolnica (Casa Tarpea). Malo ljudi bi sem prišlo, razen starinoslovcev in bolnikov, ko bi ne hodili tujci sem gledat Tar-

pejske skale (Rupe Tarpeia), raz katero so v starorimskih časih strmoglavljali na smrt obsojene. Z vrha doli nam pokažejo to steno na vrtu omenjene bolnice. Še zanimivejša je ta strma, dasi ne visoka skala od spodaj; najbolje je, da prehodimo stezo „di Monte Tarpeio“ in potem obkrožimo jugozapadno vznožje griča, po luknjastih in kotastih ulicah; tako spoznamo dodobra okolico tega morišča, ki je bila tu spodaj že nekdanj bolj zanemarjena in je tudi sedaj neredna in odurna.

Severovzhodni del griča pa je že v zgodnjem srednjem veku zavzel samostan s cerkvijo „S. Maria in Aracoeli“ (prvotno „de Capitolio“); a grič je ostal pust, dokler se ni v XII. stoletju sem preselila mestna uprava. Šele Michelangelo je dal v načrtu griču obliko, ki jo ima zdaj. Težišče vsem naredbam ni niti levi niti desni vrh, ampak osredje, sedanji „Kapitolijski trg“, po sporočilu prostor, kjer sta Romulus in Remus otvorila bajevno pribežališče (asil). Odslej diči ta trg uliti jezdni kip Marka Avrelija, mojstrsko antikno delo; kakor kaže napis, je bil kip sem premeščen iz Laterana (l. 1538.). Iz te letnice se da sklepati, da so se tedaj pričele stavbe na Kapitoliju, ki so preračunjene na enoten vtisk: v ospredju stoji „Senatorska palača“ (Palazzo del Senatore) z odprtim dvojnimi stopniščem (Michelangelovo delo!) in s stolpom v svoji sredi, odkoder je prelep razgled po mestu in zlasti doli na rimski „forum“; levo in desno stran Kapitolijskega trga pa tvorita dve enaki si palači: na levi Kapitolinski muzej, na desni „palača konservatorjev“, t. j. mestnih svetnikov rimskih („Palazzo dei Conservatori“). — Prva palača (senatorska), ki jo rabi le mestna uprava, zasluži tudi kot poslopje vso pozornost. Sezidana je namreč nad starorimskim državnim arhivom (tabularium), ki ga je postavil konzul Q. Lutatius Catulus leta 78. pred Kr. in ki je v svojih temeljih na južnem pobočju griča še jako dobro ohranjen, dasi seveda prazen, ker so ga v srednjem veku rabili za skladišče. Oni dve palači pa shranjujeta v sebi muzejske predmete neprecenljive vrednosti, ne le leva palača, muzej v ožjem pomenu, ampak tudi palača konservatorjev, ker so nekako v njenem desnem oglu uradni prostori za mestne svetnike.

Ogledal sem si najprej „tabularij“ v senatorski palači. Temni prostori so to, s silnimi, visokimi oboki, vse iz kamena; pozna se, da je le svetovna država rabila tak arhiv. Prazno je zdaj vse, prah pokriva tla, okraska ni prav nikakega; zdi se nam, kakor bi bili v orjaški, suhi kleti. Neovirano in neopaženo lahko hodimo gori in doli, semintja; nobenega paznika ni tu; saj ni mogoče ničesar od-

nesti, ker nič premičnega ni razen v kakem kotu kupi odbitih težkih nakitov in drugih izdelkov, najdenih pri stavbah na Kapitoliju. Mnogo časa se tu notri nisem mudil, tem manj, ker ga je bilo muzejema na Kapitoliju treba posvetiti tem več. V palači konservatorjev je n. pr. „Eskvilinska Venera“, nadalje deček, ki si izdira trn, klečeča Amazonka, boj z Amazonkami, plešoča Mainada, na dvorišču konj v levovih krempljih in načrt Rima iz l. 205. po Kr. (pod Septimijem Severom); v 2. sobi konservatorjev stoji znana „kapitolinska volkulja“ iz V. stol. pr. Kr.; posebne sobane so odmenjene za galerijo slik, ki so izmed njih nekatere jako dragocene, n. pr.: Rubens: Romulus in Remus, Paolo Veronese: Ugrabljenje „Evrope“, Tizian: „Krst Kristusov“. — V „Kapitoliskem muzeju“ so antikni umotvori in spomeniki zastopani v velikem številu; poudarjam le tri: divno „Kapitolinsko Venero“, posnetek Praksitelove Knidske Afrodite, nadalje „Umirajočega Galca“, hrabrega barbarca, ki ga smrt le jezi, ne da bi se je bal, ter zbirko kipov malodane vseh rimskih cesarjev. Prezreti pa se tudi nikakor ne smejo n. pr. Amor in Psihe, počivajoči Satir, ranjena Amazonka, velikanski bazaltni kip Heraklejev, speči Endimion ter Ilijska tabla, ki je važna ilustracija grške pravljice o razrušitvi Troje. Vsakemu posetniku muzeja imponuje pa že ob vstopu kolosalni kip nekega ležečega povodnega boga, ki je postavljen v pritličju na dvorišču; imenujejo ga „Marforio“.

Ta „Marforio“ (ime se izvaja iz „Mars“ - „forum“) je igral še v XVI. stoletju v narodnem življenju rimskem veliko vlogo; poznal ga je vsak otrok. V muzej ga je postavil papež Sikst V. (konec XVI. stol.), prej je bil postavljen na vzhodnem koncu ulice, ki se še zdaj imenuje kakor kip (Marforio) in ki vede okrog severovzhodnega podnožja Kapitolijevega. Ko smo si ogledali Kapitolij, itak lahko uberemo pot z njega na vzhodno stran, bodisi na desno sanatorske palače po precej napeti cesti „del Campidoglio“, ali po strmi stezi „dell' Arco di Settimio Severo“, ki se končava baš tam, kjer se začneja cesta „Marforio“. Na levem oglu vidimo cerkvico „S. Giuseppe de' Falegnami“, spredaj z odprtim stopniščem; cerkvica leži med prastaro „Mamertinsko ječo“, katere stavba se je pripisovala bajevnemu Serviju Tuliju in je pod omenjenim stopniščem še zdaj pristopna. Električna luč nam razsvetli spodnjo izmed dveh ohranjenih celic, kjer je izginilo za ta svet več znamenitih rimskih ujetnikov, n. pr. Jugurta in Katilinovi sozarotniki; tudi sv. Peter je bil po legendarnem sporočilu tu zaprt, otvoril je čudežno studenec in je krstil stražo. Luknja v stropu je bila prvotno edina odprtina v

tej celici. — Ali prišli so drugi časi. V sip in prah so se razvalili grad in templji na Kapitoliju in pod njim, nad Mamertinsko ječo, se je brala maša in ogromni kip „Marforio“ nasproti njej je služil ljudstvu za burke; otroci so se plazili po njem in kar je bilo jezičnih in radovednih ljudi — kateri Italijan pa ni jezičen in radoveden! — vsi so se včasi trli okrog tega nedolžnega kipa.

Zakaj? „Marforio“ je v neposredni zvezi z zgodovino „paskvila“ („pasquillo“), prvotno rimskega običaja objave zabavljivih, često sramotljivih in obrekljivih spisov in slik. Še dandanašnji so v Rimu paskvili prav priljubljeni; a dočim se taki spisi zdaj razširjajo največ s kolportažo, so se v prvi polovici XVI. stoletja, ko je paskvilstvo najbolj zacvetlo, objavljali na enostaven in dokaj čuden način, ki mu prvi početki niso prav dognani. V zapadnem delu mesta, ob trgu „Navona“, nasproti palači Doria-Pamphilij stoji palača Braschi in na njenem severozapadnem oglu je umeščen eden najbolj znanih antiknih kipov, takozvani „Pasquino“, ki je po njem imenovan tudi mali trg pred njim. Kip je izborno delo, a je zelo razbit in pohabljen; predstavlja pa, kakor se da spoznati posebno iz podobnega kipa v Florenciji (v Loggia dei Lanzi“), junaka, ki skuša rešiti truplo prijatelja (pač Menelaos s Patroklom, in ne Ajas z Ahilejem). Na ta kip so na sv. Marka dan (25. aprila) prilepljali profesorji in dijaki višje gimnazije razne epigrame. Polagoma se je ta navada razširila na druge kroge in napisi so postajali bolj in bolj osoljeni; tedaj se je tudi „dognalo“, da se kip imenuje „Pasquino“ po nekem krojaču, ki je imel jako zloben jezik, dočim se je prej trdilo, da je imenovan po nekem učitelju, ki je stanoval nasproti. Ta način javne objave je postal kmalu tako udomačen, kakor so dandanašnji časniki; proizvode so imenovali „pasquillo“ (menda iz: „pasquinolo“) in pojavljali so se literati, ki so jih kovali. Kip „Pasquino“ pa je bil za objavo kakor nalašč, ker je stal na važni prometni točki; tod je namreč prej šla glavna zveza z Vatikanom, z Angelskim gradom in sploh z desnim bregom Tibere. — Tisti pa, ki so bili v paskvilih zasmehovani in napadeni, naposled tudi niso molčali; sestavljali so primerno osoljene odgovore in so jih prilepljali na jako pripravni — kip „Marforio“. Tako se je razvijala vojska, ki jo je gledalo vse občinstvo z ulico vred, dokler niso Marforija prestavili v muzej. „Paskvil“ pa je postal predmet literature in je zdaj znan po vsem svetu. —

(Dalje prihodnjič.)

V večnem mestu.

Spomini. Dr. Jos. Tominšek.

(Dalje.)

5.

a tak drobiž seveda ne mislimo, kadar se pripeljemo v Rim. Srce nam je utripalo, ko nas je nesel brzovlak po veličastni Kampanji bliže in bliže večnemu mestu. In ko izstopimo, nas žene notranja sila, da sežemo po najvišjem in največjem bogastvu, kar jih ima Rim! Za intimne podrobnosti in za čutno sentimentalčkanje, ki se nas loteva pač ob slovesu, pri tej priliki ni dovzetna niti glava niti srce.

Zvečer sem bil došel v Rim; drugo jutro me je že peljal od kolodvora direktni voz električne železnice (proga št. 1) naravnost k cerkvi sv. Petra. Največja cerkev na zemlji nam je tudi najveličastnejši zaklad v Rimu, ki ga hočemo prepoznati najprej. Mesto je skrbelo za izborna zvezo s Sv. Petrom (in z Vatikanom); od kolodvora do trga Venezia pelje dolga, najprej ravna, sredi mesta pa (blizu Trajanovega trga) zavita Via Nazionale; odtod dalje pa se je v prejšnjih časih moralo iti križem po ozkih ovinkastih ulicah (na primer mimo našega „Pasquina“), preden se je prišlo do Tibere. Od leta 1876. dalje pa so predrli naravnosten podaljšek ulice „Nazionale“ naprej od trga „Venezia“ v smeri Sv. Petra do Tibere. Ta nova ulica je potegnila ves promet nase, dasi njen zapadni del ob reki in tudi most čez njo še ni dovršen. Imenuje se ulica v prvem delu „del Plebiscito“, v ostalem „Corso Vittorio Emanuele“; „korso“ v pravem pomenu pa seveda ni, saj bi ga podeči se električni vozovi onemogočili; tudi je preveč križišč s stranskimi ulicami. Najbolje bi bilo, ko bi to najdaljšo prometno žilo (ulice „Nazionale“, „Plebiscito“ in „Corso Vittorio Emanuele“) imenovali z enim imenom, kakor se v praksi itak uveljavljajo kot ena. — „Via Nazionale“ se pri kolodvoru začneja z modernimi visokimi palačami, hoteli itd., izvzemši kako cerkev. Na desni pride kmalu „Narodna galerija za moderno umetnost“, ki se porablja tudi za umetniške izložbe. Potem zagledamo na levi mogočno poslopje „Italijanske banke“ in njej nasproti palačo Rospigliosi s prizidkom „Casino

Rospigliosi-Pallavicini“, v katerem so razpostavljene razne umetnine. Zdaj prihaja „Via Nazionale“ v jako star del Rima. Mimo vzvišenega vrta vile Aldobrandini na levi pridemo na trg „Mananapoli“, na katerega sredi zapazimo z začudenjem ograjen kos starega zida; to je tudi ostanek „Servijanskega“ obzidja rimskega; neki drugi ostanek je vzidan v palačo „Antonelli“ na desni. Potem se „Via Nazionale“ dvakrat zavije in pelje precej nato navzdol — kajti doslej je izpeljana ob Kvirinalskem griču — mimo palače „Colonna“ (z lepo galerijo slik) in kmalu postojimo na trgu „Venezia“. Ulica pelje dalje proti zapadu ob severni strani palače „Venezia“ do glavne cerkve jezuitov, lepega „Gesù“ in potem med manjšimi poslopji do obširne, ponosne in umetniško izvršene palače „della Cancelleria“ na levi; za fasado so vzeli skale iz „Koloseja“. Poslopje, sezidano konec 15. stoletja, je služilo prej za papeževe pisarniške prostore in je še zdaj papeževa last, poleg Vatikana, Laterana in manj pomembne palače Dataria na Kvirinalu, edina znotraj mesta. Ako pogledamo naravnost naprej v smeri ulice, že zagledamo, vendar še precej daleč, kupolo Sv. Petra. Ker postaja naša okolica prav nezanimiva in zbuja naše zanimanje kvečjemu še majhen, čisto nov jonski tempelj, ki je namenjen za muzej antiknih predmetov, hitimo naprej. Kmalu smo ob reki in jo zavijemo malo na desno, ker še ni mostu naravnost na ono stran. Po grdi ulici „Borgo Vecchio“ dospemo v nekaj minutah tik pred „Sv. Petra“.

Kdo še ni videl sv. Petra cerkve v sliki? Vsak pozna njen načrt: spredaj prostor v obliki elipse (trg — Piazza di San Pietro), odprt vzdolž na obeh koncih v smeri proti cerkvi, na ostalih straneh pa obdan s stebriščem, ki se na vsaki strani premočrtno nadaljuje v širini cerkvene fasade do njenih oglov; nad fasado se dviga v ozadju velika kupola in na vsaki strani ena manjša. Takšno vidimo cerkev na slikah, na razglednicah. Ko pa stopimo v resnici na Sv. Petra trg, je prvi vtisk: ogromnost, in ta nas spremlja, dokler ostanemo pri njej in v njej. Ogromnost in zopet ogromnost! Človeško oko se ne more navaditi teh dimenzij, celotni vtisk nas potlači, posameznosti presojeti pa ne začenjamo in si jih skoraj ne upamo, vedoč ali se vsaj zavedajoč, da so vse v organski zvezi, ki je našemu očesu nepregledna. Morda še najbolje izrazim občutek, ki sem ga imel, stopivši prvi korak na cerkveni prostor, ako rečem, da me je prešinilo nekaj takega, kakor bi se bil — ustrašil. O podobnem učinku slišim tudi pri drugih posetnikih; duhovniki n. pr. zatrjujejo, da se ob vstopu ne zavedajo, kakor bi stopili v cerkev; ta neizmerna veličina in krasota vplivata bolj na oko in na um nego na srce;

človek strmi in strmi, da mu sapo zapre, a ne čuti tiste intimne domačnosti, ki objemlje kristjana v božjem hramu v tujini sicer prav tako kakor doma. To velja o zunanosti cerkve kakor o notranosti, o zadnji morda še bolj. Kljub vsej enoviti enotnosti v umetniški kompoziciji in izvršitvi se zaradi silne obsežnosti vendar ves prostor v praksi nehote deli v celo vrsto delov; vsaka kapela postane cerkev zase, vsaka stena, vsak steber se nam zdi kakor cel muzej. In če se pri kakem stranskem oltarju opravlja božja služba, se nam to zdi, dasi smo v cerkvi, v prvem trenutku nekaj — nenavadnega. V „Kolu“ Matice Hrvatske (1907, str. 122) pravi Iveković, velik občudovalec rimskih stavb in ne manj „Sv. Petra“, o notranjščini papeževe katedrale: „Sama notranjščina cerkve je napravila name vtisk neke ogromne, prekrasne palače — nič cerkvenega, nabožnega nisem zagledal v tej velečini in v tem sijaju. Čini li to oni sijaj in ono bogastvo ali one silne umetnine, tega ne vem; ali smatral bi jaz to prej za vse drugo nego za hram krščanskemu božanstvu, ko bi ne bilo onih svetniških emblemov“. V tem obsegu se trditev morda razlaga le kot trenutni utrinek, jedro neoporečne resnice pa ima vsekakor v sebi. Iz podobnih razlogov mi je zatrjeval duhovnik, ki je prehodil dosti sveta, da mu v Rimu mnogo bolj ugaja cerkev sv. Pavla nego sv. Petra.

Ni pa li v vseh takih sodbah načelna krivica? Mi smo pač žrtve svoje lastne subjektivnosti: ker smo nasproti taki veličini mi sami le muhe in presojava veličino z mušjega, da ne rečem muhastega stališča, zato se nam zdi, da je preveliko to, kar ni v skladu z našo malostjo. Cerkev sv. Petra je pač župna cerkev: — za celo zemljo; torej bi smeli soditi o njenem učinkovanju le tedaj, kadar so v njej zbrani njeni župljani, ogromno število v ogromni cerkvi! Žal, da za to nisem imel prilike! Kadar je, pri velikih slovesnostih, v cerkvi zbranih na desetisoče ljudi in jih spredaj na trgu postaja tudi toliko, dá, tedaj bi se nam ne zdelo, da se izgublamo v prekrasni in vendar nepristopni brezzračnosti; ampak prav bi se nam zdelo, da je trg pred cerkvijo dolg 340 *m* in širok (na najširšem mestu) 240 *m*, in trideset oltarjev, ki jih ima cerkev, bi stopilo v harmonsko celoto z glavno ladjo in štirje stebri, ki nosijo glavno kupolo in merijo v obsegu celih 71 *m*, bi postali očitni v svoji vlogi nosačev, dočim jih zdaj uvažujemo le kot dragoceno maso, odičeno z marmorjem, s kipi in slikami. In glavni oltar, pri katerem daruje sv. mašo le papež (zato „Altare Papale“)! Sredi cerkve stoji, naravnost pod kupolo nad grobom sv. Petra; tabernakelj je s svojimi

29 metri višji nego trinadstropna hiša; štirje visoki, pozlačeni stebri nosijo visok baldahin, nad njim pa se vzpenja kupola v višini 123 m. Nemo zremo, v vso to veličavo. Ko bi se pa okrog oltarja trlo na tisoče ljudstva, potem bi ta veličina dobila namah svojo upravičenost, kipela bi kvišku iz tega živega človeštva v zračno višavo, ta oltar v sredi bi stal med ljudstvom in ne pred njim, kot eno središče, v tem trenutku v svojem simbolu ne preveličastno.

Jaz pa sem stal v tistih stotinah ljudi, ki prehajajo vedno pred Sv. Petrom in v cerkvi, čudno sam, bolj osamel nego v samoti, v nekakem nervoznem stanju. Zdelo se mi je, kakor bi videl vse brez perspektive. Obhodil sem že bil vse, postal in ogledoval zdaj dragoceno kasetovani strop, zdaj nagrobne spomenike raznim papežem, često kaj svobodno zasnovane, sem občudoval Mihelangelovo „Pietà“, strmel nad neverjetno dragocenim materialom vse stavbe, ki je do konca 17. stol. stala nekako četrť milijarde kron in katere vzdržavanje zahteva na leto baje povprečno dvestotisoč kron. A nekak nemir me je vedno gnal naprej; zamrzeli so mi že tudi posetniki, z menoj vred sami radovedneži; kam naj grem, da kolikor toliko obvladam to neodoljivo mogočnost materije, oživljene po umetniškem veleumu Bramanteja in Michelangela? „Kvišku!“ Da nisem prej na to mislil! Na vrh kupole moram priti!

Na levi strani je vhod. Prijazen vratar -- osobje tu in v Vatikanu je vse jako prijazno, skoraj kavalirsko — pogleda mojo legitimacijo, in že sem na potu kvišku, ne morda po kakih temnih stopnicah, ampak po zložno se dvigajočem, svetlem, širokem hodniku, na katerega stenah je nabitih vse polno spominskih tablic, da je ta in ta vladar tega in tega dne šel na kupolo. Kmalu smo na strehi cerkve; streha je prostorna kakor kak mestni trg; cele družbe se izprehajajo po njej. Tu si šele prav predstavljamo vso stavbo. Zadaj za nami kipi iz strehe v nebo najdovršenejša kupola, kar jih pozna svet, pred nami zagrajuje streho balustrada, ki se dviga nad fasado, široko 112 m in visoko 44 m. Postavil sem se na rob balustrade in gledal doli. Odtod sem mogel presoditi, kaj je „Piazza di S. Pietro“! Ko sem bil spodaj, sem res hodil pod glasovitimi stebrišči („Berninijeve kolonade,“ postavljene l. 1655—67) s štirimi vrstami stebrov, debelih, da jih odrastel mož ne objame; a njih celotnosti nisem prav pregledal. Zdaj mi je bila odprta arhitektonska vez teh 284 stebrov in motriti sem tudi mogel kipe 162 svetnikov, ki so razvrščeni na strehi ob notranjem robu kolonad. Obelisk na sredi prostora je v lepem skladu z vso stavbo; to sem zdaj spoznal. Ko sem bil prej

spodaj hodil okrog njega, sem le poskušal, ali je njegova senca na lepem tlaku res dovolj široka, da se lahko v njej šetata dva človeka; nikakor seveda nisem mogel presoditi, da je ta 25 *m* visoki kamen, ki ga je bil pripeljal v Rim cesar Caligula za svoj cirkus, po višini in svojem mestu res centralna točka za kolonadno gradnjo. Učinek še zaokrožujeta dva lepa vodometa, na vsaki strani obeliska eden (visok 14 *m*). — Medtem, ko sem gledal čez balustrado doli na trg, sem se držal za mezinec na nogi enega izmed apostolov, katerih kipi so po vrsti tu postavljeni. Ta mezinec je bil velik kakor smrekov storž; saj so vsi ti kipi nekaj malega manj ko po šest metrov visoki in, kakor sploh vse pri tej cerkvi, za daljavo preračunjeni, tako da se zde od spodaj naravne velikosti.

Potem sem se obrnil proti kupoli, ki se da dobro pregledati pravzaprav le s tega stališča. Velik nedostatek je, da se sem od kolonad vidi le gorenji del velike kupole, mali dve že kar nič; ko se približamo fasadi, pa se ne vidi sploh nobena kupola. S kakega daljnega in vzvišenega prostora (s Kapitolija, Kvirinala, Aventina i. t. d.) se pač odpre pogled, a od daleč izginjajo podrobnosti. Po prvotnem, Michelangelovem načrtu bi se kupola videla mnogo bolje; on je namreč cerkev zasnoval v obliki grškega (enakostranskega) križa. A po njegovi smrti je papež Pavel V. naknadno dal cerkvi, hoteč jo povečati, obliko podolgovatega rimskega križa; ker se je v ta namen podaljšal vzdolžni del cerkve, je stopila kupola zelo daleč v ozadje; dviga se nad križiščem vzdolžnih cerkvenih ladij s prečno, in sicer nad streho še 94 *m* visoko!

Teh 94 metrov je bilo treba premagati. V manjših družbah nas je prevzel poseben vodnik; kmalu smo ubirali sicer ozke, a dokaj zložne stopnice kvišku in kvišku v kupoli. Kupola obstoji namreč iz dveh koncentričnih kupol; v praznini med njima hodimo mi. Naši vodniki se menjavajo, a vsi nam prijazno razlagajo vse znamenitosti. Odpro nam vrata na hodnik, ki pelje znotraj v kupoli, v strašni višini, okroginokrog. Tu si lahko ogledamo v neposredni bližini slike, ki krasijo kupolo, mozaike iz najdragocenejšega materiala; pod nami pa hodijo okrog glavnega oltarja ljudje — muhe! — In še više! Kmalu stojimo na nastavku na vrhu kupole z dokaj prostorno galerijo. To je razgled! Vsa gradnja cerkve je razgrnjena pred našimi očmi; s posebnim zanimanjem si razgledujemo obsežne papeževe vrtove z raznimi mičnimi stavbami: na najvišjem mestu „Casino“ Leona XIII., v bližini Lurdska cerkev. Vodnik nam pokaže tudi okna papeževega stanovanja, ki zavzema jedva stotisočico veli-

kanskega vaticanskega okrožja, katerega glavni deli obkrožujejo cerkev proti severu. Le s kupole pregledamo v vsem obsegu skupino vaticanske palače z njenimi dvajsetimi dvorišči in kakimi tisoč dvoranami in sobami, izmed katerih pa je daleko pretežna večina namenjena le muzejem, knjižnici in podobnim javnim svrham. Enotnega vtiska te od zunaj dokaj preproste palače ne delajo; vidi se jim, kako so polagoma nastajale in se tekom stoletij preurejale in zvezavale, odkar si je papež Gregor XI., vrnivši se iz Avignona, določil Vatikan za residenco (l. 1377.), ker je bil Lateran, prejšnja prestolica, leta 1308. pogorel. Namesto neznatnega stanovanja za papeža, ki je bilo pri cerkvi sv. Petra pripravljeno sicer že od začetka šestega stoletja, je tekom poltisoč let, do prve polovice 19. stoletja, nastalo to, kar imenujemo zdaj nakratko „Vatikan“.

Razgled s kupole sega nadalje seveda čez vse mesto in daleč tja v Kampanjo in do Albanskega in Sabinskega gorovja; saj tudi od zunaj, išoč pogleda na Rim, spoznamo najprej kupolo. Vendar moram reči, da me je bolj zanimala najbližja okolica: n. pr. Tibera, ob njej Angelski grad, lepi nasadi na Janikulu (proti jugu), ki se začenjajo skoraj tik ob zakristiji Sv. Petra, z učinkovitim spomenikom Garibaldiju gori na vrhu. Naposled pa mi je pogled le vedno uhajal na cerkev samo. Vso njeno dolžino (112 m) in širino v prečni ladji (138 m) imam pred očmi. In višina? Mi stojimo 123 m visoko, nad nami pa se še dviga na cilindrskem podstavku tista krogla, ki se vidi od spodaj kot črna pičica, ako se sploh vidi. Zvedavo si jo ogledujem; kar odpre naš vodnik mala železna vratca, skozi katera se vidi, da pelje v popolni tmuni ozka železna lestva navpik kvišku, kakor v kakem dimniku! Svobodno nam je zlesti še tja kvišku, a posel prepušča vodnik nam samim. Razume se pač, da sem že v prihodnji sekundi stal na lestvi in se potezal kvišku v ono kroglo.

„Na mestu!“ Prav lahko sem stal pokonci v bakreni krogli, z nepopisnimi občutki. Tema bi bila popolna, ko bi zrak in dež ne bila izjedla malih razic, skozi katere se je izgubljalo nekaj žarkov. Luč pač prodre vsekamor. Pogledal sem skozi razico, naravnost doli v globino in za trenutek me je prešinil strah: „Kaj, ko bi se krogla zdajle zakotačila navzdol?“ A takoj sem se pomiril in se nasmejati sam sebi. Cerkev je sezidana kakor za večnost! Dne 18. aprila 1506 so ji postavili pod slavnim papežem Julijem II. temelj. Dne 18. novembra 1626 jo je izgotovljeno blagoslovil papež Urban VIII.; a poglejmo na njej, kar hočemo, vselej dobimo vtisk, kakor bi bila pravkar dovršena. Bramante in Michelangelo sta znala

staviti, Julij II. in Leo X. pa umetnike velikodušno podpirati . . . Zato se zanašam nate, ti črna bakrena krogla! Privlekel se je za menoj, videč, da je vse varno, po lestvi še slok Anglež, prostora pa bi bilo še za štiri. —

Morda je nekam smešno, a je res, da sem prišel do pravega užitka v gledanju vatikanskih spomenikov in umetnin šele zdaj, ko sem po posetu kupole imel pred očmi celotno sliko Vatikana. Zdaj sem zaznal, da je vsak kos, dovršen v svoji posebnosti, obenem umerjen člen velike celokupnosti, in uvaževal sem bolj in bolj čudesno moč človeškega uma, ki je malo romarsko cerkvico, katero je postavil že Konstantin I. 326. nad grobom apostola Petra, razširil v svetovno baziliko.

Ves ta okraj je s tem izgubil pečat odurnosti in strašljivosti, ki ga je imel prej. Saj v starorimskih časih desni breg Tibere, zloglasen zaradi mrzlice, sploh ni spadal k mestu. Cesar Caligula je tu sezidal cirkus, a občinstvo se je po predstavah vračalo „v mesto“ onostran reke. Nero pa je v tem cirkusu kruto mučil kristjane; zato se je prestol krščanstva mogel dvigniti baš tu. Čim bolj je propadala stara „Roma“ na levem bregu, tem bolj so prihajali „romarji“ s celega sveta na desni breg; postavljali so si tam utrjena prenočišča, imenovana „borgo“, in še zdaj se imenujejo ulice okrog Vatikana „borgo“. Bogastvo se tu pač ni naseljalo; še danes so vsi ti „borgo“ grde ulice in šele izza 13. marca 1871. l., ko se je papeževa oblast v Rimu omejila le na Vatikan, Lateran in že zgoraj omenjeni dve palači, se je moderni Rim pričel razvijati baš v kotu med Vatikanom in Tiberom ter dalje proti severu; kajti tu ni nikakih ozirov na starinske spomenike. Zato so tu nastale pravilne moderne ulice kakor v kakem dunajskem ali berlinskem predmestju. Obsežne vojašnice zaključujejo, vzporedno z vrati „del Popolo“ na onem bregu, za zdaj to stavbinsko dobo. Znamenita stavba iz te dobe je nova sodna palača, ki stoji ob Tiberskem nabrežju najbliža osrčju mesta.

V te kraje sem prišel, izprva se šetajoč ob visokem zidu, ki obdaja vatikanske vrtove. Potem sem se vrnil h kolonadam pred Sv. Petrom in sem šel gledat vatikanske zbirke. Posetil sem jih še pozneje, kadar sem pač mogel; da sem se v kratkem svojem času obogatil le s površnimi vtiski, kdo bi se čudil! Oko, duh, srce, prožnost, dovzetnost so pri človeku le zelo omejenega obsega!

Glavni vhod v vatikanske palače je na koncu desne kolonade na Sv. Petra trgu. Ako hodimo po trgu, niti ne zapazimo vrat, stoječih v kotu v senci, razen če slučajno zagledamo švicarskega

gardirja, ki tu stoji kot častna straža. Ker smo v Italiji vajeni pisanih barv, se nam ne zdi preveč čudna srednjeveška lancknehtovska uniforma stotnije švicarske garde („gvardia Svízzera“), ki jo imajo papeži sem od Julija II. (od l. 1505.); črna in rumena barva prevladujeta pri njih opravi. Po „kraljevih“ stopnicah (Scala regia) se pride do lepe dvorane (Sala regia), kjer so se prvotno sprejemali poslaniki držav. Tiho in polni pričakovanja se vedejo tu vsi došleci; kajti skozi brezšumno se odpirajoča vrata se vstopi tu v versko in umetniško svetišče, v Sikstinsko kapelo. V baziliki sv. Petra nas draži često brezobzirno in nepietetno vedenje tujcev. V tej kapeli pa, 40 m dolgi in 13 m široki, je vsaka kretnja umerjena, govorjenja ni niti šepetanja; s pomočjo zrcal študirajo Michelangelove slike na stropu, nedosežne v ubrani kompoziciji, vzete iz sv. pisma (ustvarjenje sveta, vesoljni potop, Noe) z uporabo mitoloških motivov (sibile!), ter njegovo 20 m visoko in 10 m široko oltarno sliko („poslednja sodba“). — Rim ima sicer še eno „Sikstinsko kapelo“, tudi krasno izvršeno: v cerkvi „S. Maria Maggiore“; zgrajena je bila pod Sikstom V., vatikanska pod Sikstom IV.

V drugem nadstropju omenjenega trakta vatikanske palače so Raffaelove „stance“ („stanza“, t. j. soba) in „loggije“ („loggia“, t. j. pokrit hodnik, koridor, altan). Raffael je te „sobe“ in „hodnike“ po naročilu papežev Julija II. in Leona X. okrasil s stenskimi slikami največje umetniške vrednosti, tako da se umetniški kritiki še niso zedinili, naj se li da prednost Michelangelovim slikam v Sikstinski kapeli ali tem Raffaelovim umotvorom. Toliko je jasno: takih sobnih slik ni nikjer drugje na svetu! „Sobe“ so pravzaprav le tri; prva je „Stanza dell' Incendio“, „požarna soba“, imenovana tako, ker je v njej (na stropu) naslikano, kako je papež Leo IV. čudežno s svojim križem ustavil požar v „borgu“, v obvatikanskem delu mesta; Raffael je porabil motive tudi iz požara v Troji. Druga je „Stanza della Segnatura“, imenovana po sodnih razpravah, ki jih je tukaj vodil papež; tu so tri glavne stenske slike: „Disputa“, odprta nebesa, kjer so okrog Kristusa zbrani prvi apostoli in cerkveni očetje; na drugi sliki je uprizorjen Parnas z Apolonom, deveterimi Muzami in z raznimi pesniki (Homer, Vergil, Dante, Petrarca, Pindar i. t. d.); tretja slika je „atenska šola“, zbor modrijanov (Platon, Aristoteles, Sokrates) pri Apolonu in pri Ateni. Tretja soba je „Stanza d' Eliodoro“, imenovana po stenski sliki, ki predočuje, kako je nebeški jezdec izgnal Eliodora iz templja v Jeruzalemu; v ostalem je ta „stanza“ posvečena proslavi delovanja papeža Julija II. — Te

tri „sobe“ so si pa velikosti in ureditvi popolnoma enake, si slede vzdolž druga za drugo in slike so v njih malodane vse Raffaelove ali vsaj po njegovi zasnovi izvršene. V neposredni zvezi s „stancami“ je večja dvorana: „Sala di Constantino“ (z Romanovima slikama: bitka Konstantina proti Maksenciju ob Milvijskem mestu in Konstantinov nagovor vojakom o prikazni križa) in v stranskem zatišju kapela Nikolaja V. Iz Konstantinove dvorane stopimo na Raffaelove „loggije“ in si, šetaje se, ogledujemo neizrečeno ljubke sličice, reliefe in okraske, ki pokrivajo strop in stene tega svetlega hodnika. — V tretjem nadstropju je galerija slik, ne posebno velika, a bogata redkih komadov; vse drugo obsenčuje zopet Raffael („Kristus na gori Tabor“). — Med Raffaelova dela spadajo vzorci za slike na dragocenih preprogah, namenjenih prvotno za spodnji del sten v Sikstinski kapeli. Preproge so shranjene v drugem delu Vatikana, pri starinskih zbirkah, v „Galleria degli Arazzi“.

V vsakem oziru prve na svetu so antikne, sploh starinske zbirke vaticanske, i po številu i po notranji ceni predmetov. Do njih pelje prav poseben vhod: iti se mora, začeni pod levim oglom fasade „Sv. Petra“, okrog cele cerkve in potem pod obzidjem vaticanskih vrtov do širokih, odprtih stopnic. Tukaj na desno je vhod v vaticansko knjižnico, ki ima najdragocenejše rokopise (34.000 jih je!) in zasluži že kot prekrasna dvorana občudovanje potujočih tujcev; za učenjake, ki delajo v njej, pa je poseben vhod tam, kjer se gre k Sikstinski kapeli, pri glavnem vhodu v Vatikan.

Mimo knjižnice na levo se začenjajo muzejske antikne zbirke. Razvrščene so po skupinah v enajstih sobah takozvanega Museo Pio-Clementino, ki ima vsaka po svoji obliki ali pa po poglavitnih umetninah svoje posebno ime, nadalje v velikanskem, 300 m dolgem hodniku („Museo Chiaramonti“) in v drugem, krajšem, a širšem koridorju („Braccio nuovo“). Manj važna sta zase oddeljena egiptovski in etruščanski muzej.

V vseh teh dvorana h se zavedamo po redu in finoči, da smo v vladarski hiši. Tujec tu ne čuti, da bi bil predmet skubljenja; na Massijevem katalogu zbirk, ki sem ga tu kupil („Descrizione compendiosa dei Musei dell' antica scultura ecc.“) je celo natisnjeno, da je njegova cena (l. 1.50) „stalna“ in „neizpremenljiva“. Značilno za obične razmere drugod, kjer so cene zelo izpremenljive! Listajoč po katalogu, se živo spominjam neizmernega bogastva teh zbirk, ki še daleko ni izčrpano; le najslavnejši predmeti so v svoji ceni odkriti pred vsem svetom; na stotine pa jih stoji, n. pr. v velikan-

skem tkzv. „muzeju Chiaramonti“, ki so ondi neopaženi, dočim bi vsakteri izmed njih v kakem muzeju izven Vatikana postal znamenitost. Največji, rekel bi, reprezentativni umotvori so postavljeni sami zase v malih kabinetih, ki so sezidani na štirih oglih takozvanega Belvederja („Cortile [dvorišče] del Belvedere“), prvotno dvorišča, zdaj tudi v sredi porabljenega za umeščenje starih spomenikov. V enem kabinetu stoji Laokoon, v drugem Apollon Belvederski, v četrtem Hermes (po Praksitelovem), v tretjem („Gabinetto di Canova) so moderni kipi od slavnega Italijana Canove (iz l. 1800.), in sicer „Perseus“ in „borilca“. — V sijajni „okrogli sobani“ („Sala rotonda“) je kolosalni kip Zevsov di Otricoli, najlepši, kar jih sploh imamo, „v resnici idealen vzor grškega božanstva“, kakor pravi Massijev katalog. V prvi dvorani pri vhodu („Sala della Biga“) je Myronov „metač diska“, v galeriji „delle Statue“ je speča Ariadna; jako zanimiva je „živalska sobana“ (Sala degli Animali) s pestro množico najrazličnejših živalskih kipov, orjaških in majčkenih, izvršenih s čudovito realnostjo, ki jasno svedoči, kako ostro so grški in rimski umetniki opazovali tudi žival. V predsobi pred Belvederjem je mnogoobčudovani „Belvederski torso“, navadno razlagan kot Herakles, že izza Michelangela v veljavi kot vzor izrazite, žive plastičnosti. V velikem oddelku „Braccio nuovo“ je cesarja Avgusta kip, najboljši izmed vseh ohranjenih in mnogokrat posnet v zgodovinskih knjigah; nadalje velikanska skupina Nilova, ki je sprejeta tudi v šolske knjige (orjaški posebljeni Nil je v udobni leži zleknjen med šestnajsterimi otročiči, ki se igrajo ob njem in po njem); potem glasoviti „Apoxyomenos“ (kopija po Lisipu), telovadec, ki si strže prah s telesa; nadalje ranjene Amazonke (po Polikletu), torso dovršene Niobide i. dr.

(Dalje prihodnjič.)

Kaj ve, misli?

Kaj ve, misli, misli črne, ste zašle sem v tožno stran? Kmalu solnce mrak razgrne, vseokrog bo beli dan.	In v naročju spet ležala bo mi sladka ljubica, bo v laseh ji lesketala sveža rosa jutranja.

Petruška.

V večnem mestu.

Spomini: Dr. Jos. Tominšek.

(Dalje.)

7.

omarji, ki pridejo v Rim, krenejo iz Vatikana obično naravnost na drugi, jugovzhodni konec mesta, k Lateranu, pravzaprav k „Sv. Janezu v Lateranu“ (S. Giovanni in Laterano), v neposredni bližini mestnega obzidja in mestnih vrat „Porta S. Giovanni“.

Lateran je pravzaprav, rekel bi, zmanjšan Vatikan, a mu v vsem načrtu podoben. Fasada pri cerkvi je prav takšna kakor pri Sv. Petru, ima na balustradi enake kipe apostolov s Kristusom, spodaj petero vrat, izmed katerih so peta (na desni) kot sveta vrata (porta sancta) navadno zazidana in se odpro le ob jubilejnih letih; glavni oltar, namenjen tudi le za papeževo mašo, stoji takisto v sredi cerkve, celo prostor pred cerkvijo je podobno potlakan, samo da je brez kolonad; na isto stran kakor pri Sv. Petru je združena s cerkvijo papeževa palača, odmenjena zdaj malodane vsa lateranskemu muzeju. Celo obelisk je pri Lateranu, a ne na prostoru pred cerkveno fasado, ampak na severni strani, ob levem oglu muzeja; ta rdečegranitni obelisk pa je mnogo večji nego vatikanski, sploh največji je baje, s podstavkom visok 47 m in težak 440.700 kg; cesar Constantius ga je bil pripeljal v Rim iz egiptovskih Teb za Circus maximus, s katerega rušin so ga, v tri dele zlomljenega, leta 1588. postavili tja, kjer stoji še zdaj. — Kupole pa lateranska cerkev nima, le na vsaki strani severne fasade — cerkev ima poleg glavne fasade tudi to — stoji po eden star, nizek zvonik.

Baš v času mojega bivanja v Rimu so (dne 22. julija 1907) odkrili v Lateranu nagrobni spomenik Leonu XIII. Zanimalo me je, kako je kipar Tadolini rešil svojo nalogo. Prostor za svoj spomenik si je bil izbral Leon XIII. sam: nad levimi vrati na kor. Umetnik pa je znal situacijo dobro porabiti: njegov umotvor se tako prilega okolici, da se nam zdi, kakor bi moral stati le tukaj, dočim se nekaterim spomenikom papežev pri „Sv. Petru“ očita, da bi jih mogli odpeljati in postaviti kamorkoli. Tudi ideja je dobro pogojena: papež, s tiaro na glavi, vstaja s sedeža ter blagoslavlja delavca in cerkev (žensko); sivkastobeli marmor je jako prikladen za Leonovo postavo.

Tako je dobila ta cerkev nov okrasek. To se nam zdi skoraj potrebno; kajti ne moremo se ubraniti vtiska, da je Lateran precej osamljen in zapuščen. V muzeju, kamor sem šel gledat zlasti prelepi, vsakemu dijaku znani kip Sofokleja, ni bilo žive duše; zato so se mi sobane zdele prazne in prav polne nekatere res niso. Na dvorišču so se igrali otroci in zidar je popravljaj razpoke. Seveda ni vedno tako; zlasti „krščanski muzej“, ki je zelo dragocen, mnogo posečajo, a je bil tisti dan zaprt. Takisto si hodijo mnogi ogledovat posebno krstišče (baptisterium — battistero), kjer edino so izprva v Rimu krščevali; po vzorcu tega — osmerokotnega — krstišča, ki je stalo že v IV. stoletju, so postavljali odslej podobna i drugod, n. pr. prekrasno v Florenciji. Za krstni kamen v lateranskem baptisteriju služi antikna bazaltna kopalna bačva! — Sploh živi Lateran zdaj v prvi vrsti v spominih; tukajšnja cerkev sv. Janeza Krstnika je veljala za mater in glavo vseh cerkva; ustanovil jo je že Konstantin v palači rodbine Laterani. Razdejal jo je enkrat potres, enkrat (1308) požar, a dvignila se je iznova in še Leon XIII. jo je prezidaval. V zraven stoječi palači, ki je zdaj zmanjšana, so prestolovali v srednjem veku papeži do avignonske dobe. Ko je ta pretekla in je bil Lateran med tem (po požaru 1308) čisto propadel, so si izbrali papeži Vatikan za stolico in skrbeli zanj, na Lateran so mislili le za potrebo. — Ta okraj je sploh precej osamljen, skozi tlak sili trava na dan in dalje proti mestnemu obzidju pokriva tla res trata, pomešana s peskom in kamenjem. Proti severu se raztezajo onostran „Lateranskega trga“ moderne hiše, proti severo-vzhodu stoji nasproti Lateranu lepo poslopje s „svetimi stopnicami“ („Scala Santa“), ki se smejo prehoditi le na kolenih; osemindvajset jih je, marmornate so in poroča se, da izvirajo iz Pilatove palače; za križarskih vojsk so jih prinesli v Rim.

8. Ker leži Lateran tako prosto in celo čisto na robu mesta, zato se jako lepo reprezentuje in omogočuje, ker je nekaj vzvišen, vrhutega lep razgled na bližnjo okolico, pa tudi v daljavo preko Kampanije v Albanske gore, v staro in sedanje priljubljeno letovišče Rimljanov. Mimo Laterana se peljemo z električno cestno železnico (vstopivši v njo blizu „Stazione di Termini“) v velikem elegantnem vozu v Frascati, v katerega bližini leži stari Tusculum v razvalinah. Kdor ima časa in denarja, bo tu ostal nekaj dni, da vidi, kod raste „frascatsko vino“, sladka, mehka, zlatobarvna pijača, ki se kot „boljše“ vino pije v Rimu. Iz lepo ležečega Frascatija nas dovede cestna železnica v še nekaj višje, divno mesto Marino in odtod

preko pogorja, na katerega južnem podaljšku je vzdolž po slemenu ležalo prastaro mesto „Alba longa“, s krasnim razgledom na vse strani „do okroglega“ temnega Albanskega jezera. Že stari Rimljani so občudovali umetni odtok jezera, ki je v dolžini 1200 *m* kot tunel bil skozi skalo prekopan že v dobi, ki je niti stari Rimljani niso pomnili. Do prekopa („Emissario“) se gre od mesteca Castel Gandolfo, ki leži vzvišeno na zapadnem bregu jezera, precej strmo navzdol; odtod se izliva kot potok v Tiberu. — Castel Gandolfo je posebno znan, ker je tu velika papeževa poletna palača, ki mu jo je italijanska vlada še pustila. — Če smo že tu, se peljimo s cestno železnico še dalje do Nemijskega jezera, ki je po obliki in milini podobno Blejskemu, po miru Bohinjskemu; boginja Diana, ki je tu imela svetišče, je v njega mirni čisti vodi kopala svoje deviško telo. — Med jezeroma, nekoliko proti vzhodu, je najvišji del Albanskega pogorja; tu se dviga Monte Cavo (949 *m*), viden že od daleč okrog iz doline in s hribov; zato so stari Latinci na njem (Mons Albanus) imeli svoje zavezno svetišče Jupitru in so tu obhajali svoj narodni praznik (feriae Latinae). O tem svetišču so ostali jedva sledovi.

Ako smo več dni v Rimu, je včasih res treba smukniti vsaj nekaj ur izven mesta. Sploh ima Rim to posebnost, da nas vselej, kadar pridemo do njegovega roba, do obzidja, obide odločna želja, jo mahiniti ven skozi vrata in iti tja v Kampanjo, do vasi in mest, ki se slikovito bleste daleč na pobočju gora, ali do morja. Ta mrtva Kampanja nas čudno vabi; malo se brigamo, da je po leti tu doma smrt — mrzlica malarija, da tod pasejo baje čisto divji pastirji svoje dolgoroge vole in da se še ti umaknejo julija in avgusta iz kužnih dolin bliže hribom. Zadovoljni smo, če tuintam še vidimo čredo; poleg nje stoji mirno kakor kip pastir, oblečen v kosmato kozjo kožo. Ni se nam ga bati kakor tudi ne tistih dolgonogih mešic (*Anopheles claviger*), katerih pik raznaša malarijo; saj se vozimo varno — v električni ali parni železnici in slutnja o nevarnostih, ki jih poznamo iz knjig, je za nas prav tako zanimiva kakor pogled na različne razvaline iz starorimskih časov; divji pastir nam je prav tako predmet opazovanja kakor (n. pr. ob Appijski cesti) kolosalni kameniti oboki — ostanki starega vodovoda — ali razvaline srednjeveškega roparskega grada, postavljenega na kako starorimsko grobišče. Pa dasi nas elektrika ali para nese preko poljan, vendar se moramo čutiti majhne naprám stari kulturi, ki je znala iz teh zdaj smrtonosnih krajev ustvariti rodovito polje; da-

našnja sredstva pa so preslaba. Preslaba? Le premalo se porablja! Peljimo se enkrat iz zapadnega dela mesto skozi „Pavlova vrata“ naravnost proti jugu po Ostijski cesti do cerkve sv. Pavla in od nje še slabe pol ure dalje peš: prišli bomo do opatije „Pri treh studencih“ („Tre Fontane“). Ta kraj je bil od nekdanj posvečen, ker se poroča, da je bil sv. Pavel tu obglavljen in da so na treh mestih, kjer se je odsekana glava zadela ob zemljo, pridrli iz zemlje trije studenci; tri cerkve so ob teh studencih sezidali v preteklih stoletjih, a ko so kraj zanemarjali, je posilila malarija tako, da je bil skoraj zapuščen in po leti bi tu ne bil prenočeval (one mešice pikajo najbolj zvečer in po noči) nihče, kdor ni bil pripravljen zaključevati življenja. Danes pa se trapistje, ki so se pred štiridesetimi leti tu naselili, prav dobro počutijo v svoji opatiji; a treba je bilo močvirnati kraj izsušiti, ga posaditi z drevjem in ga vestno oskrbovati. Malarija se je umaknila kulturi! — Drugod po Kampanji pa še gospoduje, a tujcu ne more škodovati, ker se ji zaradi ugodnih prometnih zvez iz sredine Kampanje lahko izogne vsaj v eni uri v zdrave kraje.

Na vse strani so urejene ugodne in nagle zveze. V novejšem času do morja, ki so ga stari Rimljani tako ljubili, ki je pa vsled odlaganja rečnih sipin pozneje postajalo močvirno in težko pristopno. Zdaj se pričinja razvijati življenje tudi tu; od lanskega leta vozijo avtomobili z rimskega trga „di Spagna“ v Ostijo. V Ostiji si lahko ogledamo razvaline nekdanjega bogatega trgovinskega mesta; zdaj je odtod do morja še dobro uro hoda. Sicer hodijo v Ostijo večinoma tujci starorinoslovci; Rimljani, ki hočejo vdihavati morski zrak, pa se peljejo z navadno železnico na desnem bregu Tibere v Fiumicino, ki leži ob izlivu desnega rokava reke, ali pa še rajši proti jugu v oddaljenejši Anzio (stari Antium), oziroma v Nettuno, ki je znan zaradi lepih žena, obe mesti s prekrasnim razgledom. Še lepši razgled pa je z rtiča Monte Circeo, kamor se pride s postaje Terracina; tu se začinja zaliv Gaëta in vidi se v daljavi Napoljsko okrožje: Vesuvij, Ischia, Capri; čaroben je ta kraj tako, da si ga je pač mogla čarovnica Kirka (Circe) izbrati za bivališče. —

Lepo je morje, a lepše se nam severjanom zde gore; proti vzhodu je treba iz Rima le dobro uro vožnje in že se odpre pravi planinski svet, ki učinkuje od daleč prav tako kakor naše apneniške Alpe. V to vzhodno gorovje — imenujmo ga v celoti Sabinsko — se je globoko zarila reka Aniene ali Teverone (stari Anio), a ne dovolj, da bi se v rednem teku spustila v dolino, ampak cela reka

grmi ob končnem pobočju gorovja v več vdratih rovih deloma kot slap, deloma kot kaskada v dolinsko svojo strugo. Ob teh slapovih, ki so umetnim potem s predori nekoliko regulovani in katerih vodna moč se izkorišča z moderno električno napravo, leži na krasni točki, vrh griča med oljkovimi vrtovi starorimsko letovišče, Tibur, zdaj umazano mesto Tivoli, ki mu daje znamenitost le naravna, divna krasota lege, nekaj ostankov iz stare dobe (n. pr. majhen Sibilin tempelj ob robu mesta prav nad kaskadami) in krasna „Villa d' Este“, last našega prestolonaslednika, z bujnimi nasadi, izmed katerih se že oddaleč vidijo ciprese, baje najvišje, kar jih ima Italija, visoke blizu 70 metrov! — Iz Tivolija pelje proti jugu cestna železnica v četrti ure do „Hadrijanove vile“; lahko pa se peljemo tja tudi neposredno iz Rima. S to „vilo“ si je cesar Hadrijan na 70 hektarjev obsežnem prostoru postavil, rekli bi, osebno prestolnico, opremljeno s palačami, templji, z dirkališčem, s kopališči, vse odičeno z umetninami. S cesarskim odlokom je nastalo to cesarsko mesto, a vsevladar čas ga je uničil; kar je bilo umetnin, so jih odnesli v Vatikan in na Kapitolij, le golo zidovje nam še jasno izpričuje o krasu, ki naj bi bil služil le enemu človeku; in ta človek si je ustvaril krasotno — zatišje, da bi ušel rimski — krasoti!

9. Na vseh straneh rimske okolice se torej odpirajo zanimivosti in mičnosti; ni dovolj, dasi jih ogledamo le oddaleč, n. pr. od cerkve „S. Pietro in Montorio“ (na jugozapadni strani mesta, na griču Janikulu), ki je obligatna razgledna točka. Zlasti za starinske ostanke si zbistrimo oko prej v enostavnejših razmerah v okolici nego v Rimu; tam se tudi najprej naučimo skepticizma napram raznim podatkom prebivalstva, ki seveda goni najdrznejšo renomažo s slavnimi imeni. V Tivoliju kažejo še zdaj neko precej razdrapano poslopje današnjega kroja z vneto prepričanostjo kot „Horacijevo vilo“, dasi Horacij tu ni nikoli imel vile!

Kadar smo nekoliko uvežbani, ne pa kar prvi dan, si pojdemo natančneje ogledovat največje in najslavnejše razvališče starega Rima: „Forum Romanum“, rimski „glavni trg“, s sosednjimi mu javnimi stavbami, in grič Palatin. Dočim je n. pr. stari Kapitolij pokrit z novejšimi, največ renesanskimi poslopji in se tudi drugod v Rimu nad starimi stavbami in pripravami dvigajo vsaj deloma tudi modernejše naprave, je ves okraj južno in jugovzhodno od foruma tja do mestnega obzidja eno edino grobišče starorimske kulture, obsegajoče primeroma eno osminko mesta. Neposrednega umetniškega užitka nas še čaka malo med temi razvalinami in

grobljami, med razdrapanim zidovjem in divje rastočo travo: ako pa smo prinesli s seboj nekaj strokovne arheološke izobrazbe in jo na licu mesta zavijemo v tenčico iluzije, potem vstajajo pred našimi očmi iz dveh treh strtih stebrov in iz koscev tlaka celotne stare stavbe in iz nekaj podrtega zidovja si predstavljamo življenje v starih časih. Kdor n. pr. pozna rimski forum iz efektnih slik in fotografij in stopi ob belem dnevu na koncu Cavourjeve ulice prvokrat pred naslikane predmete same, ta bo na prvi pogled zelo — razočaran: vsekrižem leži, sloni, stoji marmor, drugo kamenje, prst, opeka! Ob mesečini je seveda drugače, ko je telesno oko pod vplivom duševnega. Najbolje pa se vsa skupina pregleda s Kapitolija in čim više se postavimo, n. pr. v stolp senatorske palače, tem učinkovitejši je pogled. Od te strani se nam kmalu odkrije načrt večine stavb in njih zveza do končišča: silnega „koloseja“; vsa podrobna navlaka pa izgine, ker je naše motrišče precej oddaljeno.

Še pred sto leti so se nudili na forumu vse drugačni prizori. Tla so bila porasla z grmovjem in travo, le tuintam so moleli iz tal kosi marmorja. Krave in voli so se pasli po teh klasičnih tleh, na kosu starega stebra od Saturnovega templja pa je sedel kmet iz rimske okolice in je čakal, da se napaseta volička, ki je ž njima pripeljal v mesto nekaj vreč žita. Da je ta zapuščena dolinica nad Kapitolijem, Palatinom in Eskvilinom stari „forum Romanum“, o tem ni Rim vedel nič; „Kravja poljana“ (Campo vaccino) je bila tu do naših dob! — V časih gotskega kralja Teodorika je „forum Romanum“ še stal, sicer brezpomemben kot državna last, a še negovan kot pomnik stare slave. V poznejših divjih časih, ko so bile temne trdnjave važnejše nego svetle, solnčne dvorane stebrane, je razpadala stavba za stavbo; kjer so postavili kako cerkev na mesto poganskega templja, tam je morda še ostalo nekaj starinstva neporušenega. Sicer pa je vse razpadalo, vmes se je udirala prst in površje se je zaraščalo. Po preteku poltisoč let bi bilo forum treba že izkopavati.

Res so v dobi renesanse začeli tod kopati, a le zato, da bi odnesli, kar bi bilo lepega. In s tem se je začela za starorimske spomenike pogubna doba, o kateri se je pozneje po „Pasquinu“ razširil rek: „quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini“, to se pravi po slovenski: „Česar niso razdejali divji barbari, to so učinili Barberini.“ Urban VIII. (1623—1644), iz rodu Barberinov, je namreč n. pr. bronasta, opla bruna, ki so nosila streho veže pri templju panteonu, porabil za stebre pri glavnem oltarju v cerkvi sv. Petra

in — tako se svet preobrača — za topove na Angelskem gradu! Manj originalno, a tem izdatneje so počenjali prej in potlej še drugi stavbeniki. Če so potrebovali kamenja, šli so ga sem lomit; zlasti „kolosej“ je bil neizcrpen; kako so porabili njegov material za palačo Venezia in Cancellaria, sem že omenil; precej „koloseja“ se je porabilo tudi za palačo Farnese (južno od Cancellarije), morda najlepšo rimsko, katere umetniški zakladi so zdaj v Napolju, ker so palačo podedovali nekdanji napoljski kralji. Iz Julijeve bazilike na forumu se je okrog leta 1500 sezidala palača Giraud („Tortonia“) v Borgo nuovo pri Vatikanu za kardinala Adriano da Corneto. — Kar so počenjali veliki gospodje na debelo, to so delali prostaki na drobno. Najprej so pobrali in izdrli vse, kar je bilo kovinskega, tako da je ohranjen kak žebelj le še, če ga je pokrivala mati zemlja dovolj globoko; potem so se lotili marmorja in so iz raznega nakitja, ki bi se zdaj poplačalo z zlatom, žgali — apno! Te male hijene so škodovale mnogo več nego veliki oblastniki, ki so ugrabljene predmete porabljali vsaj zopet za velike svrhe.

Posledica vsega tega je bila — „Kravja poljana“ na mestu „forum“! Do trinajst metrov globoko so morali začetkom XIX. stoletja kopati, da so prišli do starorimskega tlaka! Toliko gramoza, sipine in prsti se je bilo nabralo tekom poldruega tisočletja! Potemtakem se moramo čuditi, da se je še sploh toliko ohranilo, kolikor se nam zdaj odkriva, odkar je vlada (že izza leta 1871.) izkopavanje vzela v roke. Najbolje so ohranjeni trije mogočni kameniti slavoloki: Septimija Severa, Titov in Konstantinov; služili so v srednjem veku v bojih med plemenitimi rodbinami za — trdnjave (zlasti Frangipancem), in vendar so napisi, reliefi in okraski še razmeroma dobro ohranjeni! Ko so se ti boji unesli, bili so tudi slavoloki prepuščeni usodi; Septimijev je bil do leta 1803. popolnoma podsut, Pij VII. ga je dal izkopati; Titovega, ki ima le eden svod, so obvarovali le sosednji zidi, da se ni podrl; najbolje je bil in je ohranjen Konstantinov, samo da večina nakitov ni originalna. Na Titovem je znamenit relief, ki kaže, kako peljejo zmagoviti Rimljani ujete Jude z uplenjenimi dragocenostimi v triumfu v Rim; Septimijevega lahko spoznamo po štirih korintskih stebrih, ki mu nosijo spredaj in zadaj gorenji nastavek. — Ti slavoloki dobro služijo v orientacijo po vsem razvališču: Septimijev, ves iz marmorja, postavljen l. 203. po Kr., stoji tik pod Kapitolijem, Titov (iz leta 70. po Kr.) stoji vzhodno, na vzvišenem robu (v starem času imenovanem „Velia“), ki veže Palatin z Eskvilinom; s tega roba se svet precej znižuje do

„koloseja“ in od „koloseja“ na desno (proti jugu) se skozi Konstantinov slavolok (iz leta 312. po Kr.) vstopi v široko novo ulico „di S. Gregorio“, ki je še pravzaprav brez hiš.

Ob progi, ki je tako načrtana, so se vrstila mnogobrojna javna starorimska poslopja s stebrišči in spomeniki. Dandanašnji je po izkopanih ostankih, često le po temeljih, vsaj za vse važnejše zgradbe dognan prostor in določeno osobenstvo izkopinam, tako da je mogoče sestaviti načrt vsega prostora. — Jasno je, da na tem mestu ne bomo opravljali poslov starinoslovca; naštetih naj bodo le tisti ostanki, ki silijo najbolj — in tudi vsakemu lajiku — v oči, in označeni pač v toliko, da jih spozna gledalec, najsi ima sliko ali pravi „forum“ pred seboj. — Kdor pride v Rim, naj si najprej, kakor sem povedal, vtisne splošne poteze forumovega okraja v spomin, ogledavši si ga s Kapitolija, odkoder se vidi tudi preko vzvišenega prostora pri Titovem slavoloku na ono stran h „koloseju“. Potem pa pojdimo doli na vzhodno podnožje Kapitolija in postojmo tik pod njim na ulici „del Campidoglio“ (stari „clivus Capitolinus“), ne brigajoč se za precej sitne vodnike, ki se nam tu ponujajo, in za prodajalce razglednic, albumov ter vžigalic. Ulica je na obeh straneh ograjena; zadaj, proti Kapitoliju, stoje tik pred nami na levi trije stebri, ki so tvorili ogel Vespasijanovega templja in so zato postavljeni v obliki trikotnika; na desni so neznatni ostanki starega templja „Concordiae“. Zdaj stopimo k vzhodni ograji ulice; precej globoko pod njo se začne prava forumska skupina. Takoj blizu na levo stoji slavolok Septimija Severa, visok 23 m, širok 25 m. Takisto blizu na desni stoji osem gladkih jonskih stebrov, šest v eni vrsti, dva v oglu; ti pripadajo Saturnovemu templju (prvotna stavba je iz prvih časov republike). Zadaj za temi osmerimi stebri vidimo v šestih vrstah celo množico samih kamenitih podstavkov; tu je stala „basilica Julia“, ki jo je pričel graditi Cezar. Ob njenem vzhodnem koncu vidimo zopet tri (korintske) stebre; ti so še ostali od templja „Castorum“ (Kastorju in Poluksu); ti trije stebri stoje vzporedno in jih zato lahko ločimo od trikotno razvrščenih Vespasijanovega templja. Če pogledamo vmes med Septimijevim slavolokom in Saturnovim templjem, vidimo samičen visok steber; to je „Fokasov“ steber“, najpoznejši staroklasični spomenik, iz l. 608.; postavil ga je vzhodnorimski tiran Phocas. Okrog njega se razprostira stari „forum“ v ožjem pomenu, ki pa je zdaj ves razoran. Pred stebrom vidimo večjo gručo skal in odlomkov; to je bil stari govorniški oder, cela galerija. Med Julijevo baziliko in med tem forumom se prav jasno

pozna vsa proga in večinoma tudi tlak starorimske Gosposke ulice, imenovane „Svete ulice“ („Via sacra“); na koncu bazilike se ulica zavije na levo in pelje potem ob severnem robu vsega prostora dalje proti vzhodu, naposled skozi Titov slavolok navzdol proti „koloseju“; vzporedno z nje vzhodnim delom pa pelje pod Palatinom „Nova ulica“.

Septimijev slavolok, Fokasov steber, trije stebri Vespasianovega in Kastorjevega templja ter osmero Saturnovih stebrov — to so glavni predmeti na vsaki celotni sliki in razglednici „rimskega foruma“; paziti pa je, je li slika posneta izpod Kapitolja, kakor smo jo razkazali mi, ali z nasprotnega stališča, od Titovega slavoloka.

Za nadaljnje ogledovanje se priporoča vstopiti med razvaline same. Vhod je na južni strani, z ulice „Delle Grazie“, in pelje naravnost v Julijevo baziliko . . . Zdaj se da dobro pregledati severni rob vsega foruma, obstoječ v nepretrganem sporedu novejših stavb, iz razvalin in antiknih stavb, porabljenih za novejše. Vzporedno s Septimijevim lokom vidimo cerkev „S. S. Martina e Luca“, ki obstoji pravzaprav iz dveh druga nad drugo zgrajenih cerkva; za spodnjo je porabljena starorimska tajna senatorska posvetovalnica, nad drugo se dviga lepa kupola. Preko ulice („Bonella“) je enostavna cerkev sv. Hadrijana (S. Adriano), ki se dviga nad senatovo zbornico (Curia Julia). Nato slede, vzporedno s „forumom“ v ožjem pomenu, razvaline jako obsežne Emilijeve bazilike; ohranjeni so le temelji (iz l. 179. pr. Kr.). Nastopna stavba je bil tempelj Faustine, ki ga je postavil Antoninus svoji ženi Faustini; predsobana z desetimi lepimi stebri je v isto svrhu porabljena za cerkev „S. Lorenzo in Miranda“, ki jo lahko spoznamo po fasadi, nekoliko podobni frančiškanski v Ljubljani. Dalje proti vzhodu je dvojna, spodnja in gorenja, cerkev Sv. Kozma in Damijana, v katero je vdeleno okroglo svetišče Romulovo. Za njo sledi Konstantinova bazilika: že oddaleč zbujejo našo pozornost trije velikanski, vzorno izvedeni oboki, ki so se od te široke stavbe še ohranili. V njenem ospredju je stalo prvotno osem orjaških stebrov; eden se je rešil uničenja: sam zase stoji na trgu pred največjo rimsko Marijino cerkvijo „S. Maria Maggiore“ na Eskvilinu; steber je nad 5 metrov (v obsegu) debel in 14 metrov visok; Pavel V. je postavil na njega vrh Marijin kip. — S tem smo prišli do vzvišenega brda, na katerem stoji Titov slavolok.

Južni rob foruma ob „Novi ulici“ pod Palatinom in mimo njega obstoji iz silno razmetanega zidovja, ki mu v mnogih slučajih ne vemo prav namena. Toliko je dognano, da je okraj takoj za Ka-

storjevim templjem bil namenjen nimfi Juturni, zaščitnici tukajšnjih studencev, in da je nadaljnja obsežna skupina poslopij tja do Titovega loka bila odmenjena okroglemu malemu svetišču Veste in prostranemu bivališču Vestalk. — Cerkev, naslonjena na Palatin, je „S. Maria antiqua“, stoji na ostankih Avgustovega templja, ki je bil zgrajen južno od Kastorjevega. — Izmed vseh starih naprav je najbolje ohranjen veliki odvodni kanal (cloaca maxima), ki je še dandanašnji prav tako v rabi kakor pred 2000 in več leti; izliva se v Tiberu blizu Palatinskega mosta; tehnično je izborno urejen. Blizu njegovega izliva je majhen, okrogel tempelj, ki ga tudi pripisujejo Vesti.

Od Titovega loka vzhodno pelje „Via sacra“ navzdol, mimo razvalin templja Venere in Rome, h „koloseju“. Ne bom opisoval velikanskih razvalin tega največjega gledišča, kar jih je videl svet. Ta „Amphitheatrum Flavium“ je končal Titus l. 80. po Kr. in odslej so se vsaj 500 let vršile tu predstave, pri katerih je imelo prostora do 50.000 ljudi. — Cele palače so sezidali pozneje iz kolosejskih skal, odnesli so vse, kar se je lahko dalo odnesti, in vendar se ceni vrednost samo še ostalega kamenja današnjih razvalin na 8 milijonov kron! Poslopje ima obliko elipse, ki je 188 *m* dolga in 156 *m* široka, a meri 524 *m* v obsegu; arena sama je 86 *m* dolga. Ves kolosejev prostor je bil prvotno namenjen za umetno jezero, ki si ga je omislil cesar Nero za svojo „zlato hišo“ (domus aurea); ta se je s svojimi nezmiselno razkošnimi napravami raztezala odtod proti severozapadu. Nero je bil postavil sebi kot solnčnemu bogu „kolosalen“ kip, visok 36 (!) metrov; ker je Hadrijan ta kip umestil pred naše gledišče, kjer je podstavek še zdaj ohranjen, so menda vsled tega začeli gledišče samo imenovati „kolosej“. —

(Dalje prihodnjič.)

Spomladi.

V vetru se vrbe klanjajo,
sreče drhtijo topoli,
pároma srca sanjajo,
blažena kakor nikoli.

Zopet me gozdi, livade
v tiho naročje vabijo,
niso kot ljubice mlade,
da me takoj pozabijo.

Že od daleč mi lipe košate
s srčki pozdrave kimajo,
niso kot ljubice mlade,
ki src več nimajo.

Petruška.

V večnem mestu.

Spomini. Dr. Jos. Tominšek.

(Konec.)

10.

očim se je na „forumu“ razvijalo javno življenje, je služil Palatinski grič v vsej zgodovinski dobi za privatna stanovanja imenitnikov; bajevni rimski kralji so tu prestolovali in v dobi monarhije je večina cesarjev imela tu gori svoj dvor. Lega Palatina je za to kakor nalašč; razen proti vzhodu je na vse strani strm, tako da lahko služi tudi kot trdnjava; na vrhu pa ima precej obširno planoto kvadratne oblike, ki je pripuščala obsežne stavbe, dočim ima Kapitolij ozek, podolgovat hrbet. V rimskih pripovedkah se tudi res zatrjuje, da je bila prvotna pred rimska naselbina (Euander in Faustulus!) na Palatinu; in prvi početki Rima, takozv. „kvadratni Rim“ (Roma quadrata), se dajo tukaj še zasledovati. Ob tem griču je tudi po sporočilu došla volkulja dvojčka Romula in Rema v jami (Lupercal), ki so jo na severnem koncu griča kazali še za cesarjev; jama pri takozv. „pedagogiju“ na južnem pobočju ni ta „Lupercal“. — Zdaj je vse površje razrito in gosto prepreženo z izkopanimi ostanki luksurijoznih tukajšnjih stavb, na zapadnem delu Tiberijeve in Livijeve palače, na sredi in na vsem jugozapadu pa velikanske „Augustove hiše“. Ž njo je bil Augustus postavil cesarski dvor; večina rimskih cesarjev je prebivala bodisi v Augustovi, bodisi v Tiberijevi palači, tudi še Odoaker in Teodorih. Nekateri so poslopja še razširjali, ta in oni pa je imel rajši drugje svoje bivališče (Nero, Trajan, Hadrian). Od VI. stoletja dalje so poslopja začela razpadati, dragocenosti so odnesli tujci in domačini, zgradila se je na severovzhodnem koncu cerkva sv. Boštjana (S. Sebastiano alla Polveria) in južno od njega samostan („S. Bonaventura“), vse drugo je poraščala trava, kolikor je niso odganjali vrtnarji s svojimi nasadi, n. pr. na severu s parkom Farnesijcev. Palatin je stal skoraj izven zveze z mestom, katerega središče je bilo v nižavah bliže Tibere. Kdo bi si zdaj mislil, da se je rimskemu cesarju Kaliguli zdelo potrebno postaviti, kakor se poroča, most z vrha Palatina nad forumom na vrh Kapitolija! — Palatin je bil

pozabljen. Le eno znatnejše novejšo posvetno poslopje je stalo na njem, takozvana „Villa Mills“, v XVI. stoletju last rodbine Spada, zdaj tako imenovana, ker jo je v začetku XIX. stoletja prenovil Sir Charles Mills; poslopje, do l. 1906. nunski samostan, je zdaj precej zanemarjeno, a zanimivo, ker združuje na fantasten način stari in novejši slog. Visoke ciprese na vrtu vile so znak, po katerem spoznamo Palatin iz daljave.

S Palatina sem hotel skozi jako dobro ohranjeni „hipodrom“, ki je v zvezi z Augustovo palačo, po slabi kolovozni cesti priti po vzhodnem pobočju naravnost na že omenjeno ulico S. Georgio, ki loči Palatin od še zelo zapuščenega, v starem času pa kaj obljudenega Celija (Mons Caelius, Monte Celio); tam bi si bil pogledal zlasti cerkev S. Stefano Rotondo, ki stoji na temeljih velike antikne tržnice (Macellum magnum) in je največja izmed vseh okroglih cerkva (premer 65 m). Moj kolovoz je peljal po travniku, tuintam posutim s kamenjem, mimo ostankov starega vodovoda, ki je preskrboval Palatin z vodo, doli do ulice. Ker pa je ograjena z visokim plotom, nisem mogel ven in sem se vrnil na južno pobočje Palatinovo; tam so poti med lepimi tratami skrbno očiščeni; pogled se nam odpre v precej široko dolino, skozi katero pelje „Via dei Cerchi“. V tej dolini je stal „Circus maximus“, v katerem je imelo prostora do 200.000 gledalcev. Le splošne konture cirkusa se dajo zaznati in niti te ne lahko, ker je njegov prostor porabljen v razne svrhe, precejšnji del n. pr. za židovsko pokopališče, drugi del za plinovo tovarno i. t. d.

Onostran te doline se polagoma dviga široki grič Aventin, v starorimski dobi bivališče nižjih slojev, plebejcev, zdaj zelo malo poseljen, a znan zaradi krasno ležečih samostanov na njem. Najlepši je benediktinski pri sv. Anzelmu, na zahodni strani proti Tiberi, do katere se Aventin spušča precej strmo. Ondi sem užival prah in razgled pri drugi priliki, nekega neznosno vročega popoldneva; to pot pa sem se obrnil po ulici „dei Cerchi“ proti vzhodu, tam krenil ob križišču z ulico S. Gregorio na cesto, ki pelje do „Sebastijanovih vrat“, po vedno neobljudenih krajih, in sem se šel izprehajati po obširnem, 330 metrov širokem in dolgem prostoru, kjer so še nagrmadeni velikanski, vprav kiklopski ostanki takozvanih „Karakalovih toplic“ (Thermae Antoniniana), kopališča, ki ga je pričel graditi cesar Caracalla (212) in ga je končal Septimus Severus. Le strmleti moramo ob veličini, ob še razvidni tehnični dovršenosti in udobnosti teh starih javnih kopališč, nasproti katerim so današnje

priprave, tudi v najmodernejših mestih, tako klavrne! Zdaj stoji tam le golo zidovje, vidijo se še silni oboki in naša noga še stopa tuintam po finem starem tlaku; umetnine so izginile (slavni „Farneški bik“, „Flora“ v Napolju sta n. pr. od tod), takisto seveda vsa dragocena oprema telovadnic, knjižnic in podobnih stranskih prostorov, ki so bili v zvezi s kopališčem. Saj so v oni dobi ljudje zahajali prav tako v kopel, kakor zahajajo zdaj v — kavarno!

Največje kopališče v Rimu pa je bilo Dioklecijanovo (iz l. 306. po Kr.). Ležalo je severno od današnjega glavnega koldvora in je zavzemalo polovico trga „dei Cinquecento“, ves trg „delle Terme“, skoraj ves prostor, kjer stojita zdaj Grand Hotel in poslopje finančnega ministrstva, in seveda vso skupino poslopij, ki se še zdaj na kratko imenuje „terme“. Stare naprave pa pri Karakalovih laglje presojava; Dioklecijanove so namreč porabljene, kolikor je ostankov — in teh je jako mnogo — v moderne svrhe. Polukrog stare apside (zdaj „esedra“) je porabljen za današnji trg „delle Terme“, na nekdanjem severozapadnem oglu je stalo okroglo, stolpu podobno poslopje, ki je izza XVII. stol. prezidano v cerkev sv. Bernarda, dočim služi takšno poslopje na nekdanjem jugozapadnem oglu za prizidek —višji dekliški šoli. Osrednje kopalno poslopje je v glavnem delu (po prvotno Michelangelovem načrtu) prenovljeno v Marijino cerkev („S. Maria degli Angeli“), v kartuzijanski samostan in v hospic za slepce; kar pa je najvažnejše: vzhodni trakt je pretvorjen v „narodni muzej“ (Museo Nazionale delle Terme Diocleziane), kjer se zbirajo vse najdbe na državnih tleh rimskih. Muzej je jako bogat in spada med prve na svetu, odkar so v njem shranjene antikne zbirke takozv. „Museo Boncompagni“, ki so stale prej v vili „Ludovisi“. „Villa Ludovisi“ je ležala na prostoru starih Salustijevih vrtov na vzhodnem koncu griča Pincio gori proti Kvirinalu; kardinal Ludovik Ludovisi je započel antikno zbirko, ki jo je podedovala rodbina Boncompagni. Krasno palačo teh rodbin ima (prenovljeno) izza leta 1900. kraljica vdova Margherita, zbirko je kupila država; po vrtovih pa so zrasle izza l. 1885. nove moderne ulice. V muzeju je slavna Junonina glava: „Juno Ludovisi“, nadalje vzoren posnetek Fidijeve Atene „Parthenon“, Meduza Ludovisi, kolosalna skupina „Galec in njegova žena“, „Počivajoči Ares“ (po Lisipu) i. dr. — Da država res hoče ta narodni muzej dvigniti, je pokazala lansko leto, ko je marmornat kip deklice, grški izvornik iz IV. sloletja, najden v Anciju (Anzio, Antium), kupila za pol milijona frankov! — Prevažen zgodovinski vir, starorimski koledar, „fasti

Praenestini“, je shranjen v prvi sobi v prvem nadstropju; našli so ga v Palestrini (Praeneste), krasno ležečem mestu, ki ga vidimo, če ne drugače, vsaj ko se peljemo v Napolj: na desni na Albanskem gorovju se blešči Frascati, na levi pa, kako uro daleč od železnice, na brdu Sabinskega gorovja, Palestrina. — —

11. Razvaline so bile doslej predmet našega opazovanja antiknih zgradb. Dvoje stavb pa je vendar še ohranjenih v prvotnem stanju; to sta „Pantheon“ in Cestijeva piramida. — „Pantheon“ (= vsesvetišče) spada že od nekdanj med prave znamenitosti Rima in je bil v posebnih časih prav tako pri poganih kakor pri kristjanih. Leta 27. pred Kr. je postavil Augustov zet M. Agrippa prvotni Pantheon, ki pa je dobil sedanjo obliko v Hadrijanovi dobi. Namenjeno je bilo to „vsesvetišče“ pač sedmerim planetnim bogovom, ki so imeli v njem vsak svoj kip v posebnih, zdaj praznih dolbinah. Ko se je pogansko bogoslužje končalo, je Bonifacij IV. leta 609. posvetil Pantheon vsem svetnikom in mu dal ime „S. Maria ad Martyres“ (zdaj se imenuje S. Maria Rotonda) in kot zunanji znak vsesvetništva so iz katakomb baje pripeljali celih osemindvajset voz relikvij, kosti ondi pokopanih mučenikov! — Ta cerkev čudovito učinkuje na nas. Morda je slučaj, da sem edino v njej izmed vseh cerkva v Italiji našel res pobožne ljudi, dve stari ženici in mladega moža! Sami radovedni tujci nam naposled silno presedajo — čeprav spadamo sami mednje! — in veseli smo, ako na kraju, ki je pravo zbirališče potnikov, najdemo koga, ki ga tja žene srce, notranja potreba. Ves Pantheon je le okrogla kupola, enako visoka in široka (43 m), razsvetljena skozi odprtino na vrhu. Diskretno porabljeni okraski, brez preobloženosti, dajejo vsemu poslopju plemenit značaj. — V Pantheonu sta pokopana kralja Viktor Emanuel II. in Humbert I.; nadalje več umetnikov, med njimi Raffael. — Neko nedeljo sem šel še iz posebnega namena pred Pantheon; reklo se mi je namreč, da se ob nedeljah tu shaja kmetsko ljudstvo iz rimske okolice, sploh interesantni tipi. Kaj je bilo? Na trgu pred cerkvijo so pač bili zbrani zastopniki vseh narodov, ki so prišli sem gotovo iz istega namena kakor jaz, a videli smo toliko izvirnega rimstva kakor pač kjerkoli v Rimu. — Malo boljši uspeh sem dosegel južno od palače Cancellario, na trgu Campo di Fiore; sem je res prišlo nekaj Transteverancev, preprostejših prebivalcev „Onostrantiberjancev“, ki so bojda še najbolj ohranili postavo in značaj starih Rimljanov; a kaj posebnega nisem zapazil. Nekaj teoretične zone pa nas obide na tem trgu: tu je bilo morišče za zločince in krivo-

verce; 17. februarja 1600 je tu zgorel na grmadi Giordano Bruno in leta 1889. so mu postavili — spomenik.

Cestijeva piramida je pač najbolj — eksotna stavba v Rimu; majčkeno pojma nam vendarle da, kakšne so piramide v Egiptu. Ko bi stala kje na prostem v Kampanji, bi učinkovala še mnogo bolj; prvotno je tudi bila res izven mesta. Ob cesti v Ostijo si jo je dal C. Cestius Epulo še pred letom 12. pred Kr. zgraditi. Ko je Aurelian zgradil današnje mestno obzidje, je prišla Cestijeva piramida tik ob zid, na desno stran širokih Pavlovih vrat (Porta S. Paolo, stare Porte Ostiensis). Že to jo malo potiska v kot; še bolj pa jo prikrivajo (na desni) visoke ciprese bližnjega, parku podobnega protestantskega pokopališča, tako da od blizu ne učinkuje prav nič „piramidalno“, dasi je vendar 37 metrov visoka in spodaj na vsako stran 30 metrov široka. Umetniškega zunaj seveda nima nič, pa tudi ne znotraj v grobnici. Čudno se mi le zdi, zakaj so tej zgradbi prizanesla vsa stoletja; marmornate plošče, ki krijejo vso piramido, so menda še do zadnje vse na svojem mestu. — Bolj imenitna je videti piramida od daleč. Jaz sem n. pr. ubral stezo za omenjenim pokopališčem in sem med zelenimi travniki prišel do takozvanega „Črepinjskega griča“ (Monte Testaccio), s katerega (35 m) se mi je odprl eden izmed najlepših razgledov v Rimu: na ves južni del mesta in na okolico gori proti Tivoliju in doli v Albanske gore; tudi piramida mi je zdaj spadala v svoje okrožje. „Črepinjski grič“ je, kakor se zatrjuje, umetno nasut; tukaj so namreč ladje, ki so priplule po Tiberi gori, izkrcavale svoje blago, zlasti olje in vino. Pobito posodo in smeti so metali v ozadju na velik kup, ki je polagoma narastel v današnji grič, visok 35 metrov in na podnožju širok nad 800 metrov. Vendar povem odkrito, da se tu nisem čutil prav varnega. Ves okraj še ni prav kultiviran, v naglici zidajo na vseh krajih nove ulice za maso ljudstva, ves grič je obkoljen z beznicami, ki imajo svoje kleti vanj izkopane, in med njim in med Tiberom je velika — mestna klavnica! Zato sem razgled le za nekaj minut užil, a nisem ga užival . . .

Da pridem na druge misli, sem se vrnil k Pavlovim vratom; tu sedem v električni voz in se peljem tista dva kilometra izven mesta k baziliki sv. Pavla, posestrimi sv. Petra. Leta 1823. je požar uničil to tedaj najlepšo in najznamenitejšo rimsko cerkev, utemeljeno že od Konstantina, s peterimi vzdolžnimi ladjami (120 m) in eno vprečno. Ves svet (tudi egiptovski khedive in car Nikolaj I.) je prispeval za zgradbo nove bazilike, ki se izvršuje kolikor mogoče

v slogu stare pristne bazilike, s predragocenim materijalom. Velikanske dimenzije in neprisiljena preprostost kontur učinkujejo mogočno. Na slikah in razglednicah vidimo pa največkrat ogromen, obokan hodnik (chiestro) nekdanjega benediktinskega samostana, ki je bil v zvezi z baziliko; čudni, kakor sveča zaviti stebri so najočitnejša znamenitost tega hodnika. —

Med stavbami, ki vtiskajo Rimu pečat večnega mesta, stoji v prvi vrsti tudi „Angelski grad“ (Castel S. Angelo), zaradi svoje pitoreskosti že od nekdanj posebno priljubljen kot silhueta iz Rima. Odprta lega ob Tiberi, okrog močno obzidje, na silnem kvadratnem (84 m dolgem) podstavku kamenit cilinder s premerom 64 metrov in na njem v sredi kapela z velikanskim kipom nadangela Mihaela na vrhu (odtod ime) — to je oblika poslopja, že sama tako izredna, da je morala postati znak Rima. In kaj je doživelo to poslopje! Hadrijan ga je pričel zidati (zato staro ime: moles Hadriani) in Antoninus Pius ga je končal leta 139. po Kr. kot pokopališče rimskih cesarjev. Res so jih sem polagali k večnemu počitku; tedaj pa je bil na vrhu kip Hadrijana, ne nadangela Mihaela. A ko je legalo rimsko cesarstvo v grob, se je kruto kalil mir mrtvih cesarjev: ob strašnem boju z Goti so porabili Rimljani mogočno Hadrijanovo stavbo za trdnjavo in marsikateri Got je obležal spodaj zmečkan, ker so Rimljani metali krasne marmornate kipe, postavljene okroginokrog ob robu okroglega poslopja, doli na naskakujočega sovražnika! In odslej je bilo grobišče trdnjava in le trdnjava, ključ k Rimu. Tudi papeži so često bivali tu; tu so bili varni in imeli so do njega baje skrit hodnik iz Vatikana. — Zdaj je stavba mrtva in le radovedniki prehodijo stare grobne prostore, ječe, bivše papeževe sobe, stopajo s kukalom v roki po zunanjih hodnikih in sklepajo iz predmetov, shranjenih v malem muzeju, kakšno je bilo poslopje, preden je postalo trdnjava. — Nasproti Angelskemu gradu na levem bregu Tibere, kamor pelje sedanji lepi „Angelski most“ (na obeh straneh s kipi angelov), se je raztezalo starorimsko vežbališče „Campus Martius“; zdaj ga iščemo zastonj; kajti baš tu se je razprostrl v srednjem veku glavni del mesta in še zdaj so tu ulice in hiše najgostejše, z vso nepravilnostjo in ozkostjo srednjeveških mest.

Mali „Angelski grad“ bi po obliki in zgodovini mogli imenovati grobišče Cecilije Metele (Sepolcro di Metella); to stoji dva kilometra zunaj mesta ob Apijevi cesti, v prosti Kampanji, daleč vidno od vseh strani, zaradi slikovitosti lege vedno oblegano od slikarjev in fotografov. Stavba je prav tako zgrajena kakor „Angelski

grad“, le manjša je za tri četrtine in kapele na vrhu nima; namenjena je bila za nagrobni spomenik hčerki Metela Kretskega (Metellus Creticus). Poslopje, ki se od daleč kaže kot okrogel stolp, je iz Augustove dobe in je služilo v srednjem veku za glavni stolp nekega roparskega gradu, katerega razvaline leže okrog. —

Nas pa, ki nismo ne umetniki, ne fotografi, zvabijo na Apijevo cesto skozi Sebastijanova vrata še druga pričakovanja. Zanimiva je ta najstarejša italska cesta pač že sama, zanimivi so ostanki starih grobov na obeh straneh ceste; radi si pogledamo ob cesti ta in oni izpraznjeni „kolumbarij“ (golobnjak), iz kamena izsekane predale za telesne ostanke umrlih, a kaj je vse to napram neizmernemu grobišču, napram katakombam, ki so najlaglje pristopne baš tu in so sploh dobile ime najbrž od tukajšnje nižinske pokrajine (cattacumba“). Katakomb je namreč okrog Rima okoli štirideset, pravi „podzemski Rim“, kakor jih je krstil Anton Bosio (leta 1632), prvi znanstveni raziskovalec tega podzemskega krščanskega pokopališča. Jaz sem si ogledal najznačilnejše, to so „Kalistove“, slabe pol ure zunaj mesta na desni strani Apijeve ceste. Nepopisni občutki obhajajo človeka, ko nas pelje prijazen menih globoko doli pod zemljo in nas vodi po labirintsko zvutih rovih semintja, gori in doli, v podzemski nadstropja, vsa obokana in izsekana v mehak, suh kamen („tuf“). S svečicami si posvetimo v grob sv. Cecilije, si ogledamo simbolne podobice po stenah, ki so si jih tam načrtali prvi kristjani v prvih petih stoletjih po Kr. r., in se zavedamo svoje časnosti. — Ogorek svečice, ki sem jo dobil pri vstopu, mi bo ostal živ spomin na tisti sila vroči dan, a hladen v katakombah.

12. Vsak Slovan se bo v teh krajih spomnil Sienkiewiczzevega romana: „Quo vadis?“, ki govori tako globoko in nedosežno plastično o prvih časih kristjanstva. Nobeden tudi ne bo zamudil, pri tej priliki stopiti v cerkvico „Domine, quo vadis“, ki stoji tik ob Apijevi cesti na levi strani kakih deset minut od Sebastijanovih vrat. Tukaj je — tako pripoveduje legenda — sv. Peter, ki se je zbal mučeništva, na begu srečal Gospoda in ga je vprašal: „Domine, quo vadis?“ („Gospod, kam greš“?). Ta pa mu je odgovoril: „Prihajam, da me križajo še enkrat!“ In Peter se je vrnil! — Stara simpatična ženica mi je tudi tukaj pokazala v marmorju odtisnjen sled Kristusov. Kakor pa sem se pozneje poučil, je ta sled le posnetek izvirnika, ki je shranjen v cerkvi sv. Sebastijana; ta pa stoji še deset minut onostran Kalistovih katakomb in ima tudi svoje katakombe.

V staroslovenščini sem rad čital legendo o Gregorju Velikem in njegovi materi sv. Silviji; zelo nazorno je popisano, kako je on pogoščal vsak dan dvanajst revežev, nekega dne pa jih je bilo namah — trinajst; trinajsti je bil angel, ki se je Gregorju dal spoznati. Spomnivši se tega berila, sem jo pri prvi priliki mahnil mimo koloseja v nam že znano ulico „S. Gregorio“, ob katere južnem koncu na levo je cerkev „S. Gregorio Magno“; ustanovil jo je Gregor sam (l. 575.) in jo posvetil sv. Andreju; v posebni kapelici kažejo kamenito mizo, pri kateri se je baje vršilo omenjeno pogoščanje.

Neposredno Slovanov pa se tiče cerkev sv. Klementa; saj je tu pokopan slovanski apostol Ciril, ki je, potezajoč se za slovansko bogoslužje, potoval v Rim in tam umrl leta 885. Cerkev je tudi kot stavba zanimiva, ker je na precej zamotan način vzdana na prastaro, že v IV. stoletju omenjeno baziliko, tako da obstoji iz dveh cerkva, iz spodnje in gorenje. Lepa kapelica pri tabernaklju je bila leta 1886. na Strossmayrjeve stroške preslikana z motivi iz življenja sv. Cirila in Metoda. — Tudi ta cerkev je nedaleč od koloseja, vzhodno med ulicama „Labicana“ (tod vodi cestna železnica) in „S. Giovanni Laterano“. —

V cerkvi „S. Maria sopra Minerva“ je daroval papež Klemens zahvalno mašo za zmago Hrvatov (in Slovencev) nad Turki pri Sisku. Cerkev, edina gotska v Rimu, leži vzhodno od Pantheonu na Minervinem trgu in ima svoje ime „nad Minervo“ zato, ker je sezidana na razvalinah Domicijanovega templja Minervi; v njej je mnogo dragocenih umetnin, zlasti Michelangelov „Kristus, od mrtvih vstal“.

* * *

Po takem programu sem v Rimu užival nazorni nauk v zgodovini stoletij in tisočletij. Videl nisem vsega, preštudiral še manj: za poglobitev bi potreboval toliko mesecev, kolikor sem prebil dni v večnem mestu. Preobsežna je snov večtisočletne dobe, ki veže zgodovino „sedmerih rimskih gričev“ (prvotno so bili: Capitolinus, Palatinus, Aventinus, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus) z zgodovino „sedmerih rimskih cerkvá“, „romarskih“ v ožjem zmislu (te so: S. Giovanni in Laterano, S. Pietro, S. Paolo, S. Lorenzo, S. Maria Maggiore, S. Croce in Gerusalemme, S. Sebastiano, zadnji dve nad katakombami ob Apijevi cesti), in pelje do „modernega“ Rima kot prestolnice

zedinjene Italije. — Navesti pa tudi nisem mogel vsega, kar sem videl: čim bolj premišljam nazaj, tem več spominov mi vstaja in tedanji trenotni vtiski se sproti sprijemljejo v celotne slike. Pa tudi kontrasti leže neposredno drug ob drugem. Zanimivost ob vsakem koraku! Ozke, zavite ulice vzhodno od trga „Campo di Fiore“ nimajo nič posebnega; a vse drugače jih pogledamo, ko spoznamo po obliki hiš še nekaj načrta starega Pompejevega gledišča, ki je tu stalo, in se spomnimo, da je zadaj za njim naprej proti vzhodu stala velika Pompejeva stebrana (Porticus Pompeiana), kjer je bil Cezar umorjen. Še naprej je cerkev S. Caterina de' Funari, ki leži nad starim Flaminijevim cirkusom. — Če se obrnemo odtod proti jugu, pridemo do Tibere. Na obrežju nasproti Tiberskemu otoku je bogata, nova židovska sinagoga; v starem in srednjem veku so Židje smeli stanovati le onostran Tibere, Pavel IV. jim je odkazal strogo omejen prostor severno od današnje sinagoge. Danes imajo tu ponosen svoj tempelj; a od XVI. do XIX. stoletja so bili morali v bližnji cerkvi „S. Angelo in Pescheria“ ob svojem „sabat“ poslušati krščansko pridigo! Ta cerkev stoji — na razvalinah lepe Oktavijeve stebrane, ki jo je postavil cesar Augustus; na drugi strani ceste pa vidimo ostanke starorimskega Marcelovega gledišča, ki ga je tudi Augustus dokončal; v oblokih starega obzidja zdaj krpajo čevljarji čevlje in so nastanjeni drugi mali rokodelci; nad ostalim delom gledišča je zgrajena moderna palača „Orsini“, njeni lastniki pa niso več ponosni Orsiniji, ampak — hranilnica (Cassa di Risparmio)! Koliko kulturnih epoh na enem prostoru! — —

Pojdimo drugam, na severovzhod. Tam so stale v starorimskih časih vojašnice pretorijancev, cesarjeve straže; še zdaj se prostor imenuje „Castro Pretorio“ in še zdaj se pride skozi dvojna antikna vrata do modernih laških vojašnic! — Ali pa se peljimo na znameniti trg „Di Spagna“ (imenovan po palači „di Spagna“), ki je izza XVII. stoletja bivališče španskega poslanca pri kuriji. Na trgu je vodnjak v obliki bojne ladje, voda teče iz cevi — topov. S trga pa so izpeljane prelepe široke „Španske stopnice“ gori proti cerkvi „S. S. Trinità de' Monti“. Ob teh stopnicah je življenje! Ljudje vseh vrst, stari in mladi, razcapani pouličnjaki, elegantne mondenke, kuštravi otroci, „lepi“ starci, nekateri tiho sedeč na stopnicah, drugi z gledališko pozo se šetajoč semintja — vmes pa dolgolasi gospodje s širokokrajnimi klobuki ter sloke dame negotove starosti v reformni obleki: vse to vre! Na teh stopnicah se namreč zbirajo živi „modeli“, in umetniki jih nabirajo in se ž njimi pogajajo! Sem od juga pa

gleda resno na trg „Di Spagna“ mogočni desni sosed španske palače, obsežno poslopje za „Collegio di Propaganda Fide“. — Stikoma dva neminljiva psihična sveta: umetnost in vera!

Mimo poslopja „propagande“ proti jugu, po ravni ulici „Due Macelli“ pa se odpira nov svet; električna železnica križa ulico „del Tritone“, hiše so široko razmaknjene, pred nami se dviga grič, oprt z močnim zidom, z vrha doli nas pozdravljajo palme, mi pa smuknemo — v grič, v predor (Traforo). Pod Kvirinalom, pod kraljevo palačo z njenimi lepimi nasadi se peljemo; pa kmalu smo zunaj in po ulici „Milano“ bi lahko prišli v ulico „Nazionale“. A seveda si pogledamo Kvirinal, izstopivši kar ob koncu predora in porabivši stopnice, ki vodijo na vrh. Predor je 348 metrov dolg, 15 metrov širok in je značilen za tehnično podjetnost Italijanov; končan je bil leta 1902. — Na Kvirinalu stoluje izza l. 1870. kralj združene Italije: ne na strmem Kapitoliju — tega si je izbral občinski svet rimski — ne na Palatinu, ta samuje le v spominih; ne v nižavi kakor je vatikanska, ampak na skromnem griču in še tega so prevrtali, in ne v lastni palači, ampak v prej papeževi! Papeži so, kakor smo že omenili, radi prebivali tu; Gregor XIII. je l. 1574. tukaj pričel graditi obsežno, ponosno stavbo, odkoder se vidi tako lepo cerkev sv. Petra. Zgodovinski kraj je tudi ta; k prastaremu Rimu ga je prideljevalo predzgodovinsko servijansko obzidje; Konstantin pa je na Kvirinalu zgradil svoje kopališče in je postavil na vrh griča slavna dva velikanska kipa „konjskih krotilcev“ (konj, ki ga brzda močna mladeničeva roka); ta dva kipa sta stala vsa stoletja tu gori, stojita še zdaj tu pred palačo, na dveh straneh že zgoraj omenjenega obeliska. Po teh konjih se je Kvirinal imenoval do najnovejšega časa „Konjski grič“ (Monte Cavallo). —

Tako so pri Kvirinalu združeni troji svetovi: antikna umetnost, krščanska vesoljnost, moderna tehničnost! —

S tem spisom sem še enkrat obhodil Rim: s preprostimi besedami sem pokazal neizmerno množino tistih predmetov, ki so vtisnili Rimu pečat večnega mesta. Poznavanje predmetov morejo podati besede, ne morejo pa zbuditi čuvstev, ki prešinjajo človeka, kadar stoji osebno v Rimu, gledajoč vse z obličjem v obličje: opisati morem gorkoto tudi od daleč, a kaj mi pomaga opis, če gorkota sama ne sega do mene! Vsakemu se bo pač zgodilo, kakor se je godilo tudi meni: vsi opisi so le povečavali hrepenenje in so mu dajali trdno smer, osvobojeno tistega čudnega, nezavestnega koprnenja, ki se nas zemljanov včasih loti, da bi zleteli daleč, daleč z

lastovkami — kam? Kamorkoli! Dokler nismo bili v Rimu, smo brezciljni romarji, čeprav smo morda bili že daleč po svetu, tudi v Benetkah, v Florenciji, ponosni na vsakih tristo kilometrov, ki smo jih prevozili. Potniška nervoznost pa nas mine, ko smo se resno in osebno seznanili z Rimom. Uzadovoljeni in radi se vrnemo v domovino; ker smo spoznali, kako majčken je posameznik v razvoju človeštva, pomemben le, če se mu zna prilagoditi, zato smo odslej zadovoljni s skromno vlogo: biti — suplement svojim sobratom!

Vstajenje.

Kdor stiska v grlu neutéšen jok,
kdor ne poišče duše niti ene,
komúr bridkost vstajenje je in Bog,
zanj poti, ki navzdol gre, ni nobene.

Zanj dokončan pijanih dni je krog;
vzravna se sam, sam kvišku se požene,
pogleda v dalj, nastavi v cilje lok:
zdaj vem, usoda, kaj imaš za mene. —

Otroka vem, ki sanja solnce — slep;
otroka vem, ki sanja pesem — gluh;
otroka vem, ki je v trpljenju lep.

Tako, človeče, splahne ves napuh.
Ponesi trudno dušo v širno step,
visoko naj iz muk ti vzraste duh!

Vida Jerajeva.

